

ABSTRAKT: Kościół św. Rocha w Oławie to niewielki obiekt sakralny usytuowany poza historycznymi granicami miasta, w pobliżu dawnej Bramy Brzeskiej. Artykuł referuje dotychczasowe ustalenia na temat genezy kościoła i rewiduje zarówno daty jego budowy, jak i motywy historyczne, które miały do niej doprowadzić (w tym uwolnienie królewicza Jakuba Sobieskiego z niewoli saskiej w 1706 roku), wskazując na znaczenie czynników lokalnych, dotychczas sygnalizowanych marginalnie. Na podstawie nieznanych do tej pory źródeł (m.in. korespondencji księdza Franza Dismasa Tichego) przedstawiona została sytuacja wyznaniowa regionu w związku z wejściem w życie postanowień Ugody altranstadzkiej w 1707 roku i koniecznością zwrotu ewangelikom kościołów przejętych w toku rekatalizacji, prowadzonej na terenach księstwa brzeskiego po śmierci ostatniego Piasta śląskiego, Jerzego Wilhelma. Konsekwencją tych wydarzeń był brak możliwości uczestnictwa katolików z Oławy i okolic w nabożeństwach w kaplicy zamkowej Sobieskich. Przyczyniło się to, prawdopodobnie około połowy 1708 roku, do rozpoczęcia budowy nowego kościoła, znanego do dziś jako kościół św. Rocha. Źródła kościelne (kroniki, wizytacje biskupie) i świeckie (księgi rachunkowe miasta Oławy) potwierdzają, że budowę zainicjowała i finansowała Jadwiga Elżbieta Sobieska.

SŁOWA KLUCZOWE: Oława, Ohlau, Jakub Ludwik Sobieski, Jadwiga Elżbieta Sobieska, Franz Dismas Tichy, Ugoda altranstadzka

GENEZA KOŚCIOŁA PW. ŚW. ROCHA W OŁAWIE

DOI: 10.5604/01.3001.0055.1375

Michał Seredyński

*badacz niezależny, współwłaściciel
w firmie „ONIMO Makiety
Architektoniczne”*

Piotr Grzegorz Seredyński

*badacz niezależny, główny specjalista
w Zespole Rewitalizacji, Urząd Miejski
Wrocławia*

Studia Wilanowskie

t. XXXI, 2024, s. 425–483

Rocznik, E-ISSN: 2720-0116

ABSTRACT: The church of St. Roch in Oława (Ohlau) is a small ecclesiastical structure located outside the boundaries of the historical town, near the former Brzeska Gate. The article refers to previous findings on the origins of the church and critically reviews both the dates mentioned in the context of the church's construction and the historical motives that led to it (including the release of Crown Prince James Sobieski from captivity in Saxony in 1706), offering a local perspective instead. On the basis of hitherto unknown sources (among others, the correspondence of Father Franz Dismas Tichy), the religious situation of the region at the turn of the seventeenth century is described in connection with the provisions of the Convention of Altranstädt coming in force in 1707 and the necessity of returning the churches seized in the course of the re-Catholicisation of the Duchy of Brzeg to evangelical Protestants, which occurred after the death of the last Silesian Piast, Duke George William. The consequence of these events, further reinforced by the threat of a pandemic, was the inability of Catholics from Oława and the surrounding villages to fully participate in services in the limited space of the Sobieski castle chapel, which led to the commencement, around the middle of 1708, of the construction of a new church, known to this day as the church of St. Roch. Ecclesiastical sources (chronicles, episcopal visitations) and secular sources (account books of the town of Oława) confirm that the construction was initiated and financed by Hedwig Elisabeth Sobieska.

KEYWORDS: Oława, Ohlau, James Louis Sobieski, Hedwig Elisabeth Sobieska, Franz Dismas Tichy, Convention of Altranstädt

Na południe od dawnej bramy miejskiej (Bramy Brzeskiej), poza obszarem miasta lokacyjnego, a przy głównym, historycznym trakcie z Oławy do Grodkowa i Brzegu, znajduje się kościół pw. św. Rocha. Ta niepozorna jednoprzestrzenna budowla na rzucie wydłużonego prostokąta – od wschodu zamknięta trójbocznym prezbiterium, a od zachodu kruchtą, z trzema osiami okiennymi na dłuższych elewacjach – jest najprawdopodobniej jedynym w mieście zachowanym materialnym dziedzictwem wieloletniej rezydencji dworów królewicza Jakuba Sobieskiego i jego małżonki Jadwigi Elżbiety z domu Pfalz-Neuburg, z okresu tzw. zastawu oławskiego w latach 1691–1734¹ (il. 1).

Tym większe zaskoczenie budzi zatem fakt, że dotychczasowa historiografia kościółka jest tak skromna. Składa się na nią zaledwie kilka lakonicznych i często wzajemnie sprzecznych wzmianek u przedwojennych autorów niemieckojęzycznych, następnie powielanych i „twórczo” przetwarzanych w polskojęzycznej literaturze powojennej. Nie powoływano się przy tym na żadne nieznanne do tej pory materiały źródłowe, a nowe wnioski dotyczyły jedynie prób ustalenia fundacji i autorstwa obrazu *Zwiastowanie* – najważniejszego zabytku zdobiącego wnętrze kościoła św. Rocha².

Sporny pozostaje czas powstania kościółka, jak i rola Sobieskich w całym procesie. Jako fundatorkę kościoła z roku 1706 przedstawiano Jadwigę Elżbietę Sobieską³, z czasem w polskojęzycznej literaturze powojennej

1 16 listopada 1690 roku została podpisana umowa małżeńska, a 25 marca 1691 roku odbyły się zaślubiny Jakuba i Jadwigi Elżbiety. Obszernie na ten temat w: A. Skrzypietz, *Królewscy synowie – Jakub, Aleksander i Konstanty Sobiescy*, Katowice 2011, s. 179–189. W Oławie, na której zabezpieczono sumy posagowe, małżonkowie zadowolili się na stałe dopiero po kilku latach – 9 sierpnia 1697 roku mieszczaństwo witało salwą uroczysty wjazd Jadwigi Elżbiety Sobieskiej. Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Akta Miasta Oławy (dalej: APWr, AMO), sygn. 469, Der Stadt Ohlau Geldraytung 1697–1698: „Anno 1697 dem 9 August vor 25 Pfund Pulver zum Salve geben bey dem Einzüge der allhier residirenden Princessin”.

2 Autorstwo obrazu przypisuje się obecnie Johannesowi Claessensowi. w: A. Muła, *Johann Claessens z Antwerpii. Nadworny malarz biskupa Franciszka Ludwika von Neuburg, „Dzieła i Interpretacje”*, t. 7, Wrocław 2002, s. 44–45. Przedwojenne atrybucje wskazywały Petra Brandla lub Michaela Willmanna, w: *Bericht des Provinzial-Konservators der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien über die Tätigkeit vom 1. Januar 1905 bis 31. Dezember 1906 erstattet an die Provinzial-Kommission zur Erhaltung und Erforschung der Denkmäler Schlesiens*, Breslau 1907, s. 31. Wanda Roszkowska sugerowała, że obraz ufundował urzędnik zamkowy – leśniczy (zarządca gospodarki leśnej) Johann Philip Zobel, na pamiątkę uwolnienia Jakuba Sobieskiego w 1706 roku; w: W. Roszkowska, *Oława królewiczów Sobieskich*, Wrocław 1968, s. 82–83; *eadem*, *Oława królewiczów Sobieskich. Wydanie przejrzane i zaktualizowane*, Wrocław 1984, s. 72. Tymczasem istnieją źródła poświadczające, że obraz *Zwiastowanie* powstał wcześniej niż się obecnie zakłada i pierwotnie znajdował się w oławskim kościele farnym pw. św. Błażeja, jako centralny element ołtarza ufundowanego za 1500 florenów przez Gabriela Wyhowskiego, marszałka dworu Jakuba Sobieskiego. Ramy tej pracy nie pozwalają szerzej rozwinąć tego wątku i planowana jest osobna publikacja na ten temat, jako rozwinięcie ustaleń zaprezentowanych w serii artykułów z cyklu *Oława nieoczywista*, „Gazeta Powiatowa – Wiadomości Oławskie” 2022.07.21 nr 29; 2022.07.28 nr 30; 2023.12.21 nr 51.

3 Po raz pierwszy drukiem tę informację (bez daty budowy) podaje: J. G. Knie, *Alphabetisch – Statistisch – Topographische Uebersicht aller Dörfer, Flecken, Städte und andern*

upowszechniła się koncepcja o zainicjowanej przez nią przebudowie/renowacji⁴ kościoła, rzekomo wybudowanego na tej samej lokalizacji jeszcze na początku siedemnastego wieku. Jadwiga bywała również przedstawiana jako fundatorka obrazu *Zwiastowanie*⁵, przypisywano jej też autorstwo inskrypcji dziękczynnej po wyzwoleniu męża z niewoli saskiej⁶, co miało wskazywać na wotywny charakter całej realizacji⁷.

Orteder Königl. Preuss. Provinz Schlesien, Breslau 1830, s. 987 („kath. Begrabnitz k. St. Rochus, vor dem Brieger Thore, erbaut von der Gemahlin des poln. Prinzen Jacob Sobieski, der Pfandherr von Ohlau 1691 bis 1734 hier residierte. Patronat Königl. (Archipresb. St. Mauritz.)”), data „1706” została dodana w kolejnym wydaniu z roku 1845: *idem*, *Alphabetisch-statistisch-topographische Uebersicht der Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. Preuss. Provinz Schlesien: nebst beigefügter Nachweisung von der Eintheilung des Landes nach den Bezirken der drei königlichen Regierungen, den darin enthaltenen Fürstenthümern und Kreisen, mit Angabe des Flächeninhaltes, der mittlern Erhebung über die Meeresfläche, der Bewohner, Gebäude, des Viehstandes usw.* – 2. verm. u. verb. Aufl., Breslau 1845, s. 890. Inne istotne publikacje z tego okresu dotyczące historii Oławy nie wspominają o kościele (J. G. Mohaupt, Winter, *Geschichtliche und statistische Nachrichten von der Stadt Ohlau, wie solche an der evang. Pfarrkirche in den Thurmknopf gelegt worden sind. 1. Ohlau's Denkwürdigkeiten bis 1804, 2. Fortges. kirchl. u. städtische Chronik vom Jahre 1805 bis 1836*, Brieg 1837) lub tylko wzmiankują o jego istnieniu, pomijając udział Jadwigi Elżbiety w procesie jego powstania („Die kleine katholische Rochuskirche, vor dem Brieger Thore”), np. F. A. Zimmermann, *Beyträge zur Beschreibung von Schlesien*, t. 1, Brieg 1783, s. 29; A. Boysen, *Fragmente der Geschichte Ohlaus*, „Ohlauer Kreis – Blatt”, nr 1–26, 1828–1830. Na rok 1706 w kontekście budowy kościoła św. Rocha wskazywały głównie niemieckojęzyczne publikacje: J. Jungnitz, *St. Zoerard und das Hospital in Ohlau*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte (und Alterthum) Schlesiens”, t. 50, 1916, s. 66; E. Bittner, *Die Ohlauer Rochuskapelle 275 Jahre alt*, „Heimatblatt für die Kreise Strehlen, Ohlau”, 1982, nr 1, s. 10; H. Günther, *Kreis und Stadt Ohlau in Schlesien 1521–1740*, Iserlohn 1988, s. 214–216, a także m.in.: J. Mandziuk, *Katalog ruchomych zabytków sztuki sakralnej w Archidiecezji Wrocławskiej*, t. 1, Wrocław 1982, s. 62.

4 W roku 1706 m.in. wg: *Katalog zabytków sztuki w Polsce. Powiat oławski*, red. E. Kołaczekiewicz, Warszawa 2013, s. 148–149; w roku 1707 m.in. wg: *Oława. Zarys monografii miasta*, red. K. Matwijowski, Wrocław–Oława 2004, s. 217; *Śląsk*, z. 12, *Oława*, oprac. M. Chorowska *et al.*, Wrocław 2015, (Atlas Historyczny Miast Polskich, t. 4), s. 17.

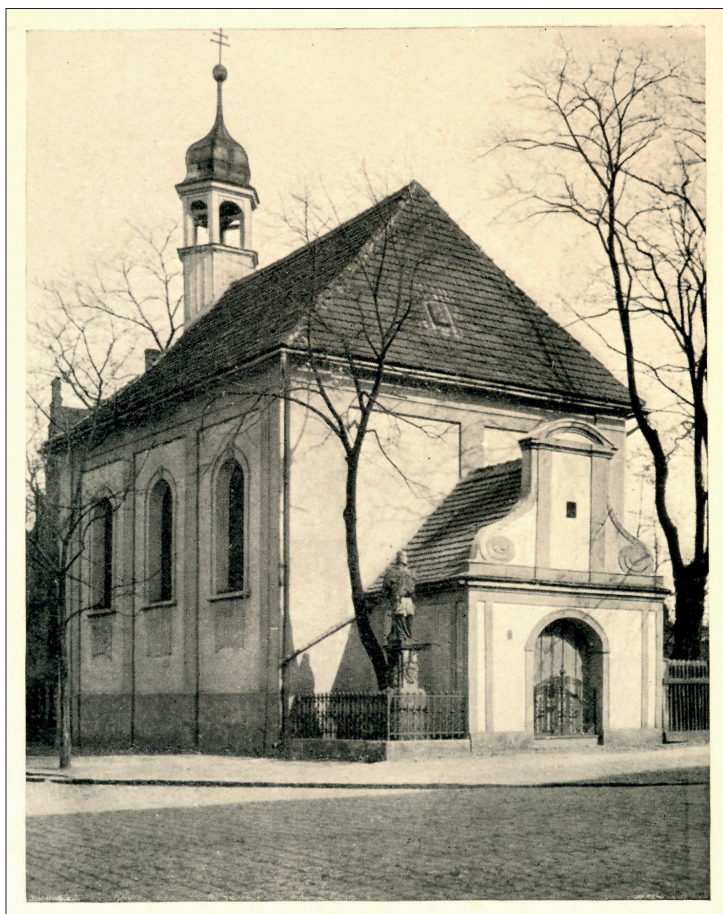
5 *Oława. Studium historyczno-urbanistyczne*, t. 2, oprac. M. Frankowska *et al.*, Wrocław 1987, maszynopis, Archiwum Narodowego Instytutu Dziedzictwa Oddział Terenowy we Wrocławiu, s. 21. Karty ewidencji zabytków ruchomych kościoła św. Rocha z 1961 roku oraz 2000 roku nr DLN 000 000 031 861, Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu (dalej: WOUZ Wrocław); Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Urbanistyki – *Katolicki kościół cmentarny, obecnie Rzymsko-katolicki kościół pomocniczy pw. św. Rocha*, 2001, oprac. części tekstowej: A. Dobrzyniecki, P. Oszczanowski.

6 Królewicz w 1704 roku w trakcie podróży z Wrocławia do Oławy podstępnie uprowadził i uwięził August II Mocny, rywal w staraniach o koronę Rzeczypospolitej. Przetrzymany w Pleissenburgu, a następnie w twierdzy w Koenigstein nad Łabą, królewicz został uwolniony dzięki działaniom króla szwedzkiego Karola XII, który najechał Saksonię. Starcia nie trwały długo, a wolność Jakubowi przyniosło jedno z postanowień rozejmu szwedzko-saskiego, zawartego w Altranstädt wczesną wiosną 1706 roku. Więcej w: A. Skrzypietz, *op. cit.*, Katowice 2011, s. 405–442.

7 Taka interpretacja pojawia się stosunkowo późno, bo dopiero w dwudziestym wieku. Pośrednio została zasugerowana po raz pierwszy w kontekście obrazu *Zwiastowanie* w: E. Wissmach, *Die Stadt Ohlau und ihre Umgebung*, Ohlau 1929, s. 18.

il. 1

Kościół św. Rocha, widok zewnętrzny, 1930

Czy dysponujemy w takim razie dokumentami źródłowymi, które wskażą na bezpośredni związek Sobieskich z kościółkiem św. Rocha? Odpowiedź jest twierdząca, a materiał źródłowy wskazuje na fakty, które zmuszają do nowego spojrzenia zarówno na budynek i jego wyposażenie, jak i na czasy, w których powstały.

I

Powszechnie dziś uznawany okres powstania „pierwotnego” kościółka św. Rocha na lata 1602–1604 wydaje się problematyczny z kilku powodów. Datowanie opiera się na anonimowym dokumencie kościelnym, przywołanym przez miejscowego, dziewiętnastowiecznego nauczyciela Andreasa Boysena⁸. Cytowany przez niego ustęp informuje,

⁸ Boysen korzystał przede wszystkim z manuskryptu autorstwa Friedricha Wilhelma von Scheela z około 1750 roku (tzw. Kronika von Scheela). Omawiany cytat nie pochodzi z tej kroniki, lecz warto odnotować, że F. W. von Scheel również zakładał istnienie kościółka św. Rocha przed rokiem 1707. We fragmencie dotyczącym zwrotu oławskich kościołów ewangelikom po Ugodzie altransztadzkiej w 1707 roku pisze, że w posiadaniu katolików pozostała kaplica zamkowa i właśnie kościół św. Rocha: „Das in der Briesgischen Vorstadt gelegen kleine Catholische Kirchlein ad St. Rochum, und die

że „12 czerwca roku 1603 wzniesiono nowy kościół na miejscu pochówku przed bramą. W roku 1604 ukończono”⁹. Nie precyzuje jednak o jakiej bramie miejskiej mowa (a były dwie – Brzeska i Wrocławska), ani nie wymienia wezwania kościoła. Boysen najwyraźniej zdawał sobie sprawę z niejednoznacznego charakteru tego źródła i cytując je jedynie przypuszczał¹⁰, że anonimowa wzmianka może odnosić się do istniejącego w jego czasach kościółka św. Rocha. Te przypuszczenia spopularyzował wydany sto lat później oławski przewodnik¹¹, a w ślad za nim powielali je autorzy powojenni¹², doprowadzając takie wnioskowanie do, wydawać by się mogło, logicznej konkluzji – kaplicę, której patronował święty, musiała ufundować katolicka społeczność miasta Oławy¹³.

Jednak w świetle wiedzy na temat przebiegu reformacji i stosunków wyznaniowych w księstwie brzeskim, taki wniosek trzeba uznać za całkowicie ahistoryczny¹⁴. 10 września 1534 roku ówczesny władca księstwa i zwolennik protestantyzmu książę Fryderyk II Legnicki zwołał na zamku w Strzelinie duchowieństwo katolickie z okręgów brzeskiego, niemczańskiego, strzezińskiego oraz oławskiego. Księża dostali 8 dni do namysłu nad przedstawioną im „propozycją”¹⁵ wprowadzenia w parafiach obrządku ewangelickiego zgodnie z Konfesją Augsburską z 1530 roku. Odmowa i decyzja o pozostaniu przy wyznaniu katolickim

Schloss Capelle ad Sanct. Barbaram, welche sehr alt, und in jeder Zeit tempore dubium, die Sacra modo Evangelico, administriert, worden für die Hand aber den Catholischen” APWr AMO, sygn. 42, Chronik 1627–1750, pag. 119–120.

- 9 „Anno 1603, den 12ten tag Juny ist die Neu Kirch auf dem Begräbnis vor dem Thor gehoben und gesetzt worden. Anno 1604 vollbracht.”. A. Boysen, *Fragmente der Geschichte Ohlaus*, „Quellen und Darstellungen zur Geschichte des Kreises und der Stadt Ohlau”, z. 1, 1995, s. 78. Jest to przedruk w formie faksymiliów serii artykułów Boysena, z redagowanego przez niego od 1828 roku czasopisma „Ohlauer Kreis – Blatt”.
- 10 *Ibidem*: „Auf sie ist vermutlich zu beziehen, was sich in den Kirchennachrichten findet, und woraushervorgeht, dass sie seit 1603 existirt.”.
- 11 E. Wissmach, *op. cit.*, s. 18.
- 12 W. Roszkowska *Oława królewiczów Sobieskich. Wydanie przejrane...*, s. 72; *Oława. Zarys monografii...*, s. 217.
- 13 M.in.: Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Urbanistyki – *Katolicki kościół cmentarny, obecnie Rzymsko-katolicki kościół pomocniczy pw. św. Rocha*, 2001; *Katalog zabytków sztuki...*, s. 149.
- 14 Ta kontrreformacyjna geneza powstania kościółka św. Rocha u progu siedemnastego wieku została w pełni rozwinięta przez M. Frankowską: „Konieczność wzniesienia nowego kościoła parafialnego została spowodowana odebraniem katolikom świątyni pw. św. Błażeja w 1534 r. Masowe przejście ludności na protestantyzm sprawiło, że gmina katolicka była nieliczna, więc mały kościół św. Rocha początkowo całkowicie zaspokajał potrzeby wiernych”; *Oława. Studium historyczno-urbanistyczne...*, s. 21.
- 15 S. J. Ehrhardt, *Presbyterologie des Evangelischen Schlesiens*, Liegnitz 1782, t. 2, s. 9–10, 196; K. Matwijowski, *Z dziejów protestantyzmu w Oławie*, w: *Studia z dziejów Oławy*, red. *idem*, Wrocław 1985, (Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 829), s. 41–44.

groziła utratą stanowiska i wydaleniem z księstwa. Urzędujący wówczas w Oławie proboszcz Georg Bernhardt konwertował się na luteranizm i pozostał duchownym w miejskim kościele pw. św. Błażeja, w którym odąd ordynowano pastorów luteranckich¹⁶. Nie dysponujemy źródłami potwierdzającymi, że w następstwie wydarzeń z 1534 roku w mieście wciąż kultywowano obrządek katolicki (kto, gdzie i za czyją zgodą odprawiać mógłby katolickie msze święte?). Oława u progu siedemnastego wieku, w myśl reguły: „Cuius regio, eius religio”, była już w całości miastem protestanckim.

Zasadne wobec tego wydaje się pytanie o autentyczność przekazu Boysena¹⁷, zwłaszcza że źródła z epoki podsuwają inny trop. Sporządzony po śmierci księcia Joachima Fryderyka legnicko-brzeskiego, wnuka Fryderyka II Legnickiego, urbarz oławski¹⁸ z roku 1604 wymienia dla miasta Oławy trzy kościoły protestanckie (zamkowy, farny i polski), brak wśród nich kościoła św. Rocha. Ewangelicki kościół polski w chwili sporządzenia urbarza prawdopodobnie nie był jeszcze ukończony¹⁹, nie można więc wykluczyć, że notka cytowana przez Boysena dotyczyła właśnie tej budowy²⁰ lub łączyła informacje o dwóch różnych obiektach. Nie byłaby to pierwsza tego typu pomyłka – w drugiej połowie dziewiętnastego wieku genezę kościoła i jego patrona próbowano cofnąć aż do czasów księcia brzeskiego Ludwika I, powołując się na dokument z 1385 roku²¹. Ten powszechnie do dziś powielany błąd prostował już na początku dwudziestego wieku niemiecki historyk kościoła śląskiego ksiądz Joseph Jungnitz, wskazując, że w czter-

16 H. Quester, *Predigergeschichte des Kirchenkreises Ohlau in Schlesien*, „Jahrbuch für Schlesische Kirchengeschichte”, t. 76–77, 1997–98, s. 369–384.

17 Bodaj jedynym autorem w dotychczasowej historiografii miasta, zaskoczonym faktem fundacji nowego kościoła pod patronatem świętego Rocha w mieście zdominowanym przez ewangelików, był Heinz Günther. Akceptując za Boysenem/Wissmachem ramy czasowe powstania kościółka, uznał więc, że zbudowali go protestanci: „nach zweijähriger Bauzeit wird in Ohlau die Rochuskapelle fertiggestellt. (...) Obwohl die Stadt ganz evangelisch ist, wird der Name des Heiligen gewählt, weil er als Beschützer vor der Pest gilt”, w: H. Günther, *op. cit.*, 1988, s. 70.

18 Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu (dalej: AAWr), sygn. VIc 4, Consignation aller und jeder Privilegien, so die Stadt Olaw sambt ihren bayden Dörfern Baumgarten und Zedlitz hat und selbige in der fürstlichen Briegischen Cantzeley zu finden.

19 *Ibidem*. „In dieser Stadt ist ein schöne Wohl und vast neuer baute Kirch, mit aller nothurf, in welcher man die Deutsche Prediegetes halten thuets und baldt hinter der selbes die Stadtmauer erreichende, Eine andere Kirch zu welcher die Polnisch Prediegeten verriichtets zur werden Pfleges, Sowohl dabey eine doch vom Holtz erbaute Schuele.”

20 Ta robocza hipoteza wymaga dalszych kwerend archiwalnych, data budowy kościoła polskiego w Oławie nie została do tej pory ustalona. Wydaje się prawdopodobne, że pierwsi oławscy pastory polscy: Simon Francisci (1534?–1580), Thomas Czirbock (1581–1590) i Johannes Francisci (1590–1612) funkcjonowali w początkowym okresie, czyli do końca siedemnastego wieku, wciąż przy niemieckojęzycznym kościele farnym.

21 R. Rößler, *Urkunden Herzogs Ludwig I. von Brieg*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte (und Alterthum) Schlesiens”, t. 11, 1872, s. 438.

nastym wieku kult św. Rocha nie był jeszcze rozpowszechniony na Śląsku, a dokument w rzeczywistości dotyczył innego obiektu – nieistniejącego od czasów wojen husyckich szpitala św. Świerada przy Bramie Wrocławskiej²².

Równie problematyczna jest teza o późniejszej barokowej przebudowie²³.

Zakłada bowiem, że „pierwotny” kościół św. Rocha ominęły katastrofalne dla Oławy skutki wojny trzydziestoletniej²⁴ lub że został on po wojnie odbudowany. Tymczasem istnienia ani odbudowy kościółka po wojnie nie potwierdza unikatowy i mało znany widok Oławy autorstwa Johanna Rudolfa Storna²⁵ (il. 2). Ukazuje on stan miasta z pierwszych lat panowania księcia Christiana. Widzimy Oławę od strony południowo-wschodniej, z traktu prowadzącego do Grodkowa i Nysy, na wprost Bramy Brzeskiej, a więc dokładnie w miejscu lokalizacji dzisiejszego kościółka św. Rocha. Brak w panoramie jakichkolwiek budynków przed murami miejskimi (na tzw. przedmieściu grodkowskim), za nimi wyłaniają się sylwety częściowo tylko podniesionych po wojnie budynków publicznych i mieszkalnych. Wieże kościoła farnego i ratusza oraz kościół polski wciąż czekają na odbudowę. Kościółka św. Rocha nie znał

22 R. Rösler wzmiankuje dokument, w którym książę Ludwig I zatwierdzał przyznanie czynszu altarystom kaplicy określanej jako „Begräbnisskirche (infirmorum zu St. Rochus) vor Ohlau”. Tak jednoznaczny i wczesny opis wezwania kościoła prowokuje zasadne pytanie, czy mamy do czynienia z dosłownym cytatem z oryginalnego dokumentu, czy może z późniejszą interpolacją do jego kopii (a jeśli tak – z jakiego okresu?) lub po prostu z niefortunnym tłumaczeniem i interpretacją autora zestawienia. Zdaniem Jungnita zaszała właśnie ta trzecia ewentualność – Rösler nie miał wiedzy o dawnym „ołtarzu chorych” przy szpitalu św. Świerada („altaris infirmorum”), w związku z tym umieścił go [ołtarz] w znanym sobie kościele św. Rocha, a notatka na odwrocie dokumentu po prostu przypisywała ją do szpitala. „Rösler in seinem Brieger Urkundenregesten, der von dem alten St. Zeohardushspitale nichts wusste und nur das noch vorhandenen Begräbniskirchlein zu St. Rochus kannte, verlegt in dieses den »Krankenaltar«. Die Verehrung des hl. Rochus was indes im 14. Jahrhundert in Deutschland noch nicht verbreitet, und St. Rochus bei Ohlau wurde erst viel später gebaut. Ein vermerk auf der Rückseite der Urkunde weist diese einfach dem Hospital zu”, w: J. Jungnitz, *op. cit.*, s. 62, 66.

23 W roku 1706 m.in. wg: *Katalog zabytków sztuki...*, s. 149. W roku 1707 m.in. wg: *Oława. Zarys monografii...*, s. 217; *Śląsk*, z. 12, *Oława...*

24 Podkreślał to także Jungnitz: „Nach dem 30jährigen Kriege, in welchem Ohlau 1634 eingeäschert wurde, war ausserhalb der Mauern zunächst weder Kirche noch Kapelle.”. J. Jungnitz, *op. cit.*, s. 64. Skalę zniszczeń obrazuje pamiątkowa relacja zamieszczona w kapsule czasu na odbudowanej w pełni dopiero w 1691 roku wieży kościoła farnego. W wyniku działań wojennych ucierpiały wszystkie domy w mieście, „poza czterema małymi na zamku”, a także wszystkie kościoły, plebania, szkoła, ratusz wraz z wieżą, słodownia i gorzelnia. APWr AMO sygn. 39, Urbarium 1691, fol. 53–61.

25 Rycina znajduje się w tzw. Albumie Meyerberga, który zawiera rysunki austriacko-szwedzkiego malarza J. R. Storna, stanowiące materiał ilustracyjny do podróży poselstwa cesarskiego jadącego z Wiednia do Moskwy m.in. przez Śląsk w roku 1661, w: W. Tomkiewicz, *Weduty polskie z Albumu J. R. Storna*, „Rocznik Historii Sztuki”, t. 3, 1962, s. 271. Ryciny nie uwzględniała żadna dotychczasowa publikacja na temat Oławy.

il. 2

Panorama Oławy od strony
przedmieścia grodkowskiego,
J. R. Storn, 1661

także Friedrich Lucae (niem. Friedrich Lichtstern)²⁶ opisujący Oławę przełomu ery piastowskiej/cesarskiej²⁷, a korespondencja Wikariatu Biskupstwa Wrocławskiego z 1707 roku wprost stwierdza, że kaplica zamkowa była wówczas jedyną dostępną oławskim katolikom świątynią²⁸. Wszystko to stawia pod znakiem zapytania przekazy mówiące o dawnej genezie kościoła św. Rocha, sięgającej początku siedemnastego wieku, i wskazuje wyraźnie, że obiekt, który znamy dziś, był nową budowlą.

Analogiczne problemy (brak nowych materiałów źródłowych skutkujący powielaniem i przetwarzaniem dotychczasowych wniosków) napotykamy analizując przekazy o rzekomej inskrypcji dziękczynnej po wyzwoleniu Jakuba z niewoli saskiej w 1706 roku. Treść inskrypcji nie była nigdy cytowana, a skrótową informację o jej istnieniu odnotowuje po raz pierwszy wspomniany już przewodnik oławski z roku 1929²⁹. In-

26 F. Lucae, *Schlesische Fürsten-Krone Oder Eigentliche, warhaffte Beschreibung Ober- und Nieder-Schlesiens* [...]. Also auch insonderheit Von Den Fürstenthümern Lignitz, Brieg und Wohlau, Frankfurt am Main 1685; idem, *Schlesiens curieuse Denkwürdigkeiten: oder vollkommene Chronica von Ober und Niederschlesien*, Frankfurt am Main 1689.

27 Ten problem z zaskoczeniem odnotowała już Wanda Roszkowska. I choć kościółka św. Rocha „nie wymienia sumienny w opisach Lucae”, badaczka dziejów Oławy i Sobieskich podtrzymała obiegową wersję na temat genezy powstania kościoła w latach 1602–1604 i kategorycznie twierdziła, że „Nie jest prawdą, że kościół budowała Jadwiga (jak pisze historyk Knie)”; W. Roszkowska, *Oława królewiczów Sobieskich. Wydanie...*, s. 72.

28 „nach abgenommenen so vielen herrlichen Kirchen [...] in bedeitete Stadt, und dareinen nur noch allein befindliche Schloss Capellen”, AAW, sygn. XI. Akta Parafii i miejscowości – Ohlau, Zustand der Katholiker nach der Altranstädter Konvention 1707–1708, pismo z 23.12.1707.

29 E. Wissmach, *op. cit.*, s. 18. Według autora inskrypcja miała znajdować się nad obrazem ołtarzowym: „Zum dank für seine Errettung stiftete seine Gemahlin Hedwig Elisabeth von Pfalz-Neuburg eine Umschrift um das Altarbild”.

il. 3

Kościół św. Rocha, wnętrze,
 fot. Marianne Kirchner,
 ok. 1936/37

skrypcja miała wskazywać na datę „1707”³⁰ lub „1706”³¹ i znajdować się „w obramieniu obrazu”³², a sam obraz jeszcze do roku 1945 miał być „głównym akcentem snycerskiego ołtarza”³³ w kościółku.

Informacjom o rzekomej rozbiorce ołtarza pod koniec lub tuż po zakończeniu II wojny światowej zaprzecza prawdopodobnie jedyne zachowane przedwojenne zdjęcie wnętrza kaplicy (il. 3), wykonane na zlecenie konserwatora zabytków prowincji dolnośląskiej³⁴. Układ elementów na

30 *Katalog zabytków sztuki...*, s. 149.

31 M.in. W. Roszkowska, *Olawa królewiczów Sobieskich. Wydanie...*, s. 72.

32 Karty ewidencji zabytków ruchomych kościoła św. Rocha z 1961 r. oraz 2000 r. nr DLN 000 000 031 861, WOUZ Wrocław. *Olawa. Zarys monografii...*, s. 217.

33 W. Roszkowska, *Olawa królewiczów Sobieskich. Wydanie...*, s. 72.

34 Obecnie w zbiorach fototeiki IS PAN, nr inw. IS PAN R0000017250, autor: Marianne Kirchner, ok. 1936/37. Więcej na temat przedwojennej inwentaryzacji zabytków powiatu olawskiego w: G. Grajewski, *Między sztuką a polityką. Ochrona zabytków na Dolnym*

ścianie prezbiterium jest identyczny z obecnym, tylko figury świętych³⁵ w bocznych wnękach zamieniły się miejscami. Poza obrazem znajdującym się w centralnej wnęce brak dodatkowego wystroju snycerskiego lub innych elementów ołtarzowych. Nad obrazem i wewnętrznym gzymsiem widzimy jedynie niezachowany do dziś cytat „Venite adoremus” („Padnijmy na kolana”) zaczerpnięty z refrenu popularnego hymnu kościelnego *Adeste Fideles*. Otwarte pozostaje pytanie, czy to ten napis miał na myśli Erich Wissmach³⁶, a jeśli tak – czy w oparciu o ten wers powstała narracja na temat wotywnej fundacji kościółka/obrazu.

II

Motyw uwolnienia Jakuba Ludwika Sobieskiego z niewoli saskiej w 1706 roku odgrywał w dotychczasowej narracji na temat powstania kościółka św. Rocha pierwszoplanową rolę. Należy jednak podkreślić, że pełną swobodę Jakub odzyskał dopiero pod koniec roku 1706, a do Oławy powrócił w połowie 1707 roku³⁷. Jeżeli faktycznie te wydarzenia w istotny sposób zaważyły na decyzji o budowie nowego kościoła, to najbardziej dogodne warunki do manifestacji swojej obecności w życiu religijnym katolickiej społeczności Oławy miały dla Sobieskich dopiero nadejść. Do końca roku 1707 do dyspozycji niezbyt licznej oławskiej gminy katolickiej były dwa kościoły (farny pw. św. Błażeja i prywatna kaplica Sobieskich na zamku) – budowa w tym okresie kolejnego nie miała praktycznego i finansowego uzasadnienia³⁸.

Sytuacja miała się jednak wkrótce diametralnie zmienić, a na poziomie lokalnym rozgrywały się wydarzenia, których dramatyzm oraz konse-

Śląsku w czasach III Rzeszy, Wrocław 2014, s. 119 (Praca doktorska przygotowana na Wydziale Architektury Politechniki Wrocławskiej pod kierunkiem prof. zwyczajnego dr. hab. Janusza L. Dobesza).

35 Karty ewidencji zabytków ruchomych kościoła św. Rocha z 1961 r. oraz 2000 r. nr DLN 000 000 031 863, DLN 000 000 031 864, WOUZ Wrocław.

36 Jego przewodnik z 1929 roku jest tylko kilka lat starszy od zdjęcia wnętrza kościoła autorstwa M. Kirchner.

37 Warunkiem uwolnienia królewicza miało być zobowiązanie do rezygnacji ze starań o tron Rzeczypospolitej, a podpisanie takiego zobowiązania przeciągało się, więc: A. Skrzypietz, *op. cit.*, s. 442.

38 Sobiescy borykali się z problemami finansowymi i już od dłuższego czasu szykowali się do opuszczenia Oławy na rzecz Grodu, a gmina katolicka stanowiła mniejszość wyznaniową w mieście i nie byłaby w stanie utrzymać kolejnego kościoła. Niekorzystną sytuację finansową oławskiej parafii pw. Trójcy św. relacjonuje wizytacja biskupia z 1706 roku, tłum. z łac.: „dochody kościoła są bardzo małe, z braku kościołów filialnych, które są pod władzą luteran, tak że pan proboszcz z trudem jest w stanie żyć bez zadłużania się; poza tym z 3 wsi nie daje się mesznego”, AAWr, sygn. IIb 151 1706 *Visitatio archidiaconalis de clementissimo Serenissimi et Reverendissimi Principis ac Domini Domini Francisci Ludovici (...) in Ducatibus: Vratislaviensi, Brigensi et respective Münsterbergensi instituta et peracta.*; oraz w niemieckim tłumaczeniu: K. Engelbert, *Kirchliche Visitationsberichte aus dem Jahre 1706.*, „Unser Schlesien”, dodatek do „Ohlauer Kreis – u. Stadtblatt”, nr 22, Ohlau 1930.

kwencje były dla śląskich mieszkańców miasta i okolic dalece bardziej istotne niż kwestia uwolnienia królewicza Jakuba z saskiej niewoli oraz jego ambicje i plany polityczne w odległej Rzeczypospolitej. Mowa o skomplikowanej sytuacji wyznaniowej regionu na przełomie siedemnastego i osiemnastego wieku³⁹.

Wraz ze śmiercią ostatniego Piasta śląskiego Jerzego Wilhelma, księstwa legnickie, brzeskie i wołowskie w 1675 roku przeszły pod bezpośredni zarząd cesarski. Księstwo brzeskie wraz z Oławą, dotąd niemal całkowicie protestanckie pod rządami ostatnich książąt piastowskich, zaczęło odczuwać zmiany związane z prowadzoną konsekwentnie, a czasem siłowo i brutalnie rekatolizacją, którą cesarze habsburscy praktykowali już od pół wieku na Śląsku. W samej Oławie zmiany nieco opóźniała wdowia rezydentura księżnej Ludwiki (do 1680 roku), ale i tu do 1699 roku luteranom zamknięto lub odebrano wszystkie kościoły, szkoły i urzędy⁴⁰.

W 1707 roku król szwedzki Karol XII w reakcji na liczne skargi śląskich protestantów zmusił cesarza Józefa I Habsburga, pod groźbą zajęcia Śląska, do zaniechania prześladowań protestantów, przywracając im wolność wyznania, parafie, szkolnictwo i inną działalność społeczną. Z perspektywy katolickiej, a więc konfesyjnie przeciwstawnej, zaangażowanie wojenne króla szwedzkiego miało dla małej Oławy dwowistny, wręcz paradoksalny charakter⁴¹. Pokój zawarty 24 września 1706 w Altranstädt, co prawda przywrócił wolność Sobieskiemu⁴² – katolickiemu rezydentowi na zamku i dobrach oławskich, ale już podpisana niespełna rok później tzw. Ugoda altransztadzka stanowiła cios dla całej społeczności katolickiej, zobowiązywała bowiem cesarza do zwrotu śląskim protestantom 121 kościołów przejętych w toku rekatolizacji⁴³. W Oławie był to duży kościół farny, przejęty po śmierci pastora Ada-

39 D. von Velsen, *Die Gegenreformation in den Fürstentümern Liegnitz-Brieg-Wohlau: Ihre Vorgeschichte und ihre Staatsrechtlichen Grundlagen*, Leipzig 1931, (Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte, t. 15), s. 24–131.

40 J. Soffner, *Die Kirchen – Reduktionen in den Fürstentümern Liegnitz – Brieg – Wohlau nach dem Tode des Herzogs George Wilhelm*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte (und Alterthum) Schlesiens”, t. 20, 1986, s. 138–139.

41 Najlepszą tego ilustracją jest anegdota związana z portretem Karola XII, który zawisł w komnatach królewicza obok przedstawień świętych. Na kąśliwą uwagę duszpasterza, że nie godzi się wieszać konterfektu heretyka pośród wizerunków świętych, do których zanoszą się modlitwy, królewicz Jakub miał odpowiedzieć, że portretu nie usunie, bo to ów heretyk przyczynił się do jego uwolnienia. Tak czy inaczej, niezależnie od znajomości meandrow wielkiej polityki, katolicy w Oławie spodziewali się, że królewicz roztoczy nad nimi opiekę podobną do tej, z której korzystali luteranie pod panowaniem ostatnich Piastów.

42 P. Feit, *Jacob Ludwig Sobieski, Prinz von Polen, Pfandherr von Ohlau*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte (und Alterthum) Schlesiens”, t. 26, Breslau 1892, s. 17.

43 N. Conrads, *Die Durchführung der Altranstädter Konvention in Schlesien 1707–1709*, Köln 1971.

ma Friedricha Springera przez katolików 7 grudnia 1699 roku, oraz zamknięty i nieużytkowany od czasu przejścia w 1695 roku tzw. polski kościółek ewangelicki⁴⁴. Ostatnia msza katolicka w kościele farnym odbyła się 4 grudnia 1707 roku, a trzy dni później, dokładnie w siódmą rocznicę przejścia kościoła przez katolików komisja cesarsko-szwedzka oddała klucze do kościoła luteranom⁴⁵. Po 7 grudnia 1707 roku katolikom w Oławie znów pozostała jedynie niewielka prywatna kaplica na dworze Sobieskich. W obronę lokalnej społeczności katolickiej intensywnie zaangażował się miejscowy komendariusz Franz Dismas Tichy⁴⁶. Po dwóch tygodniach od przenosin do kaplicy zamkowej przestrzegał listownie Wikariat Biskupstwa Wrocławskiego – błagalnym tonem i z emfazą – przed „największą groźbą całkowitego unicestwienia tego mozolnie i z łaski bożej tak wspaniale zasianego [w Oławie] katolicyzmu”⁴⁷. Ksiądz Tichy relacjonował, jak w poprzednią niedzie-

44 Po śmierci pastora Johanna Christiana Opoliusa i nieudanej próbie ordynacji w jego miejsce Georga Friedricha Thilo przez magistrat oławski. H. Quester, *Zur Geschichte der protestantischen Kirchen in Ohlau/Schlesien*, w: *Erinnertes Erbe. Beiträge zur schlesischen Kirchengeschichte. Festschrift für Christian – Erdmann Schott, Herrnhus* 2002, s. 77–78.

45 G. Schulz, *Festschrift zur Erinnerung an die Rückgabe unserer Pfarrkirche am 7. Dezember 1707*, Iserlohn 1962.

46 Zrekonstruowana poniżej chronologia wydarzeń opiera się w głównej mierze na korespondencji księdza Tichego, pochodzącej z kroniki parafii pw. św. Maurycego na przedmieściu oławskim we Wrocławiu. AAWr, sygn. Va 3 Annales seu acta parochiae divi Mauricii in suburbio Wratislaviae post portam Ohlaviensem, fol. 42–99. Ksiądz Tichy włączył odpisy korespondencji do spisanych przez siebie wspomnień z okresu, gdy pełnił posługę duszpasterską w Oławie i Niemcy, w czasie zwrotu kościołów luteranom. Wspomnienia pisał już po opuszczeniu Oławy, około połowy 1710 roku. 23 kwietnia 1710 roku został powołany na stanowisko proboszcza w parafii pw. św. Maurycego. Korespondencję najprawdopodobniej zabrał ze sobą do Wrocławia, co tłumaczyłoby fakt, że odpisy pism dotyczące okresu oławskiego z lat 1707–1710 znajdują się w kronice parafii pw. św. Maurycego, a nie w kronice oławskiej. Pisane po łacinie wspomnienia zostały przetłumaczone na język niemiecki i ukazały się drukiem w trzech częściach pod tytułem *Kurzer Bericht von der gewaltsamen Abnahme vieler katholischen Kirchen in Schlesien, absonderlich derer zu Ohlau und Nimptsch durch den König von Schweden Carl XII., and Uebergabe derselben an die Protestanten im Jahre 1701 bis 1708*, „Schlesisches Kirchenblatt” nr 13, 1862, s. 145–149; nr 14, 1862, s. 157–161; nr 15, 1862, s. 169–174. Fragmenty wspomnień cytowano również w przedwojennej prasie lokalnej („Unser Schlesien”, dodatek do „Ohlauer Kreis i u. Stadtblatt”) i kościelnej („Katholisches Kirchen-Blatt Pfarrei Ohlau – Zur Ohlauer Kirchengeschichte”). Natomiast odpisy korespondencji księdza Tichego nie były do tej pory przedmiotem zainteresowania badaczy, a stanowią uzupełnienie ww. wspomnień i dają unikalny wgląd w sytuację wyznaniową Oławy z lat 1707–1710.

47 Rekatolizacja Oławy postępowała z kilkuletnim opóźnieniem, prawdopodobnie najwolniej ze wszystkich miast księstwa legnicko-brzeskiego. Księżna zmarła 25 kwietnia 1680 roku, a katolickie msze zaczęto odprawiać w oławskiej kaplicy zamkowej dopiero pod koniec 1685 roku (w kaplicach zamkowych w Brzegu i Legnicy już w roku 1677), gdy władze cesarskie zdołały obsadzić urzędy kameralne pierwszymi katolickimi nominatami po śmierci ich ewangelickich poprzedników, mianowanych jeszcze za czasów piastowskich. Johanna Simona Weissbergera, nowego poborcę podatkowego i opiekuna

lę, tj. 18 grudnia 1707 roku, tłum katolickich wiernych z miasta Oławy w liczbie 1300 osób, a łącznie z mieszkańcami okolicznych wsi dochodzący nawet do 3000⁴⁸, nie pomieścił się w małej kaplicy zamkowej Sobieskich. Większość wiernych stała pod gołym niebem na zewnątrz kościoła, czyli na dziedzińcu zamkowym, w którego tylnym – północnym skrzydle znajdowała się kaplica. Spoza Oławy na mszę do kaplicy zamkowej przybywali przede wszystkim katolicy z okolic Minkowic (niem. Minken), Bystrzycy Oławskiej (Peisterwitz), Brzezimierza (Wüstebries), Piskorzowa (Peiskerau), Lipek (Linden), Gaci (Heidau); dwóch księży nie było w stanie udzielić wszystkim posługi sakramentalnej⁴⁹.

Jeszcze tego samego dnia (23 grudzień 1707 roku) w piśmie sporządzonym przez kancelistę Georga Frantza Klugheimera, generalni wikariusze biskupstwa, Leopold Graf von Franckenberg i Anton Lothar Graf von Hatzfeldt-Gleichen, przekazali pisemnie uwagi Tichego do Franza Ludwiga von Pfalz-Neuburga, biskupa i starosty generalnego Śląska. Prosil go o przedłożenie całościowej relacji cesarzowi z ciężkiego położenia, w jakim znaleźli się katolicy nie tylko okręgu oławskiego, ale i całego księstwa po wejściu w życie postanowień Ugody altranztadzkiej i o wyznaczenie dodatkowych środków na utrzymanie księży pozbawionych parafii i dochodów, a żyjących dotąd jedynie z „chrześcijańskiego poczucia obowiązku”⁵⁰.

W lutym 1708 roku przysłała odpowiedź cesarza i deklaracja, że katolicy w księstwie „nie zostaną porzuceni”, poparta obietnicą budowy

świeżo otwartej kaplicy zamkowej w obrządku katolickim, tytułowano „pierwszym katolikiem w tym heretyckim mieście”. W tym czasie w Oławie pojawili się także pierwsi przyjezdni katolicy mieszcianie. Przyjęci do prawa miejskiego w 1684 roku złotnik Johann Chmurowski i kominiarz Johann Wolckmann mianowani zostali pierwszymi kościelnymi kaplicy zamkowej. Zauważalny wzrost liczby katolików nastąpił dopiero po instalacji dworów Sobieskich w 1697 roku.

48 Do tych liczb należy podchodzić z dystansem. Przypuszczalnie dla wzmocnienia efektu retorycznego zostały zawyżone. Oficjalne dane kościelne z wizytacji biskupstwa wrocławskiego z 1706 roku, a więc w „przeddzień” oddania kościołów luteranom – wymieniają dla miasta Oławy wraz z dworem Sobieskich 2200 mieszkańców, z czego 600 było katolikami; w Lipkach na 647 mieszkańców – 51 było katolikami; w parafii Minkowice i jej kościele filialnym Bystrzycy Oławskiej – 1200 mieszkańców, z czego 50 katolików, a w Brzezimierzu – 1400 mieszkańców, z czego 400 to katolicy; za: AAWr, sygn. IIb 151 1706. Dopiero wizytacja biskupa z roku 1724 odnotowuje 1271 katolików dla miasta Oławy i sąsiednich wsi: Bergel, Baumgarten, Jatzdorff, Gisdorff, Ottag, Deutsch – Steine, Polnisch – Steine, Sacrau; w: J. Pater, *Schematismen des Fürstebistums Breslau 1724 und 1738*, Köln 1994, (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands, t. 26), s. 77.

49 AAWr, sygn. XI, Akta Parafii i miejscowości – Ohlau; Zustand der Katholiken nach der Altranstädter Konvention 1707–1708, pismo nr 1: 1707.12.23 [oryginał]; odpis w: AAWr, sygn. Va 3, Annales seu acta parochiae divi Mauritii (...), fol. 71.

50 AAWr, sygn. XI, Akta Parafii i miejscowości – Ohlau; Zustand (...), pisma nr 2 i 3: 1707.12.23 [konspekt i oryginał].

nowych kościołów tam, gdzie zajdzie taka potrzeba. Decyzję zakomunikował księdzu Tichemu Leopold von Frankenberg pismem z 16 lutego 1708 roku, prosząc o określenie: w jakich miejscowościach Weichbildu oławskiego (tj. miasta Oławy i okręgu) powinny powstać nowe kościoły; jakie będą między nimi odległości; jaka szacunkowa liczba wiernych będzie należała do każdej z nowych parafii; czy wystarczy jeden administrator dla całego okręgu oławskiego; ilu duszpasterzy i dodatkowych pracowników kościelnych należy zorganizować; jakie winno się im zapewnić wynagrodzenie; i na koniec – gdzie zorganizować nauczanie dla dzieci i młodzieży⁵¹.

W odpowiedzi na dekret cesarski i pytania zadane w kwestionariuszu ksiądz Tichy oszacował liczbę brakujących kościołów w okręgu oławskim na co najmniej cztery. Przede wszystkim brakowało kościoła w Oławie, gdzie – przekonywał kolejny raz – co niedzielę uczęszcza do zatłoczonej kaplicy zamkowej do 3000 osób, a do posługi potrzeba dwóch lub trzech księży, rektora, kantora, organistę, dzwonnika, „a żaden z nich nie ustoi za mniej niż 100 talarów” rocznej pensji, przy czym proboszcz małej (wiejskiej) parafii powinien otrzymywać 300 talarów rocznie, ale administrator oławski, z uwagi na wyższą rangę parafii: „coś ponad to”⁵². Na lokalizację nowego kościoła i plebanii w Oławie ksiądz Tichy zaproponował tzw. plac zamkowy (Schlossplatz), wolny pas terenu w obrębie murów miejskich pomiędzy fosą zamkową i zabudową śródmiejową, Bramą Wrocławską z jednej strony, a z drugiej murem, za którym odbywały się zawody strzeleckie. Kolejny kościół potrzebny był we wsi Minkowice (Minken), należącej do dóbr kamery oławskiej. Z racji swojego położenia parafia ta do roku 1707 służyła katolikom z północnych obszarów Weichbildu oławskiego i pogranicza bierutowsko-oleśnickiego, gromadząc na mszach nawet do 600 wiernych. Trzeci kościół miał stanąć we wsi Bolechów (Bulchau), w całości katolickiej i należącej do parafii w Osieku (Hennersdorf), do której w przypadku wysokiego stanu wód rzeki Oławy dostęp był niemożliwy. Ostatni kościół powinien zdaniem księdza Tichego stanąć we wsi Gać (Heidau), której właścicielem był katolik, kanclerz Urzędu Zwierzchniego we Wrocławiu – Johann Adrian von Plencken.

Rozwiązania zaproponowane i wdrożone na początku roku 1708 były doraźne i dotyczyły jedynie przyznania skromnych środków dla księży i kapelanów. Kolejne miesiące upływały na niestrudzonych apelach Tichego do Urzędu Biskupiego w sprawach „opłakanego stanu” katolików w księstwie oraz prośb o zwiększenie uposażenia swojego oraz pozostałych pracowników kościelnych – kapelana, dzwonnika, nauczyciela katolickiego, a w razie braku środków – o przeniesienie. W tym

51 AAWr, sygn. Va 3, Annales seu acta parochiae divi Mauricii (...), fol. 93–95.

52 *Ibidem*, fol. 96–99.

okresie trwał również spór z oławską gminą luterańską o zwolnienie dla nowego pastora luterańskiego plebanii przy kościele farnym, wciąż zajmowanej przez księdza Tichego. Domagano się również od księdza zwrotu kielichów (lub przynajmniej ekwiwalentu ich wartości), które gmina katolicka przejęła wraz z kościołem jeszcze w 1699 roku i nie oddała pod koniec roku 1707. W rewanżu ksiądz Tichy wystawił rachunek ewangelikom za realizowane przez ostatnie 7 lat z katolickich jałmużn remonty i naprawy w oddanym właśnie kościele, licząc, że kwoty wzajemnych roszczeń zniosą się. Opuszczenie plebanii obwarował warunkiem rozliczenia mu zaległych dziesięcin. Spory ciągnęły się do końca kwietnia 1708 roku.

Temat budowy nowego kościoła powrócił w połowie roku 1708 za sprawą zupełnie nowych okoliczności. Z terenów Rzeczypospolitej na Śląsk przedostała się zaraza, która z powodu trwającej Wielkiej Wojny Północnej (1700–1721) już od kilku lat rozprzestrzeniała się na obszarach wokół Morza Bałtyckiego oraz w Europie Środkowo-Wschodniej. Pierwsze przypadki dżumy odnotowano na Górnym Śląsku w Miasteczku Śląskim, następnie na Dolnym Śląsku w okolicach Milicza, Sycowa i Oleśnicy, gdzie w kolejnym roku zakażonych było już 25 wsi. Na Śląsku opolskim w okresie od lutego do grudnia 1708 roku zaraza zdziesiątkowała Oleśno⁵³.

Pierwsze ślady działań w Oławie w związku z pandemią rejestrujemy w dokumentach miejskich pod koniec kwietnia 1708 roku⁵⁴. Miasto zamówiło wówczas u brzeskiego introligatora Gottfrieda Gründera 100 arkuszy tzw. Pest Pässe (świadectw zdrowia). Stała kontrola paszportowa przy wjazdach do miasta rozpoczęła się z końcem września 1708 roku. W tym celu zatrudniono dwóch dodatkowych wartowników, po jednym przy Bramie Brzeskiej i Wrocławskiej⁵⁵. Kontrole w Oławie trwały do końca roku 1711, a wydawanie paszportów jeszcze kilka lat dłużej.

Latem 1708 roku miało miejsce przełomowe zdarzenie. Królewicz Jakub skarżył się na „wielki i niemożliwy do zniesienia smród” od gromadzących się w upalne dni na mszach pracowników rolnych okolicznych wsi i zakomunikował, że w obawie przed „grasującą w sąsiedztwie pandemiczną zarazą” i groźbą zainfekowania jego książęcej rezydencji nie może już dłużej udostępniać oławskiej gminie katolickiej swojej kaplicy zamkowej⁵⁶. Ta z pozoru małostkowa decyzja królewicza miała swoje podstawy. Spora część wiernych (wg relacji księdza Tichego) przyby-

53 C. I. Lorinser, *Die letzte Pest in Schlesien 1708–1713*, w: *Die Pest des Orients. Wie sie entsteht und verhütet wird*, Berlin 1837, s. 437.

54 1708.4.28; APWr. AMO, sygn. 479.

55 *Ibidem*, 1708.9.22; pierwsze rachunki wystawione na Joachima Friedricha Zetsche i Hansa Christopha Günthera.

56 AAWr, sygn. Va 3, *Annales seu acta parochiae divi Mauritii (...)*, fol. 74–76.

wała na niedzielne msze ze wsi znajdujących się na prawym brzegu rzeki Oławy, które to rejony do tej pory obsługiwała zlikwidowana w 1707 parafia minkowicka, a do niej z kolei należeli wierni z zakażonych jeszcze dalej na północ okolic Oleśnicy, Bierutowa, Namysłowa – ryzyko pandemiczne było więc realne.

Poza troską o dobrostan dworu, decyzję Jakuba o odmowie udostępniania swojej prywatnej kaplicy można też odczytywać jako brak zgody (czy swego rodzaju szantaż) na opieszałość władz w temacie wciąż przepełnionej kaplicy zamkowej. Odwlekanie decyzji o budowie kościoła było niejako zrzuconiem przez władze zwierzchnie problemu na barki Sobieskiego. Nie jest również wykluczone, że był to element szerszego konfliktu Jakuba z administracją cesarską i swego rodzaju odwet za ograniczenia, z jakimi spotkał się on sam i jego dworzanie przy okazji licznych podróży. W dniach 19–21 września 1708 roku z misją dyplomatyczną przybył do Oławy starosta wrocławski Graf Otto Wenzel von Nostitz z powodu skargi księcia do dworu cesarskiego na pewne trudności, jakie napotykali jego ludzie we Wrocławiu przy wjeździe i wyjeździe z miasta „w związku z szalejącą w Polsce epidemią”⁵⁷. Kolejnym tego typu przypadkiem była z kolei skarga magistratu oławskiego na dworzan Jakuba i Aleksandra Sobieskich, którzy wjeżdżali na Śląsk, a następnie do Oławy, nie poddając się przepisowej kwarantannie, a także nielegalnie przekroczyli mury miejskie przez tylną bramę zamkową z pominięciem kontroli paszportowej na wjazdach do miasta⁵⁸. Cesarz zagroził kwarantanną całego zamku oławskiego, jeśli takie przypadki miałyby się powtórzyć w przyszłości.

Tymczasem niezrażony ksiądz Tichy w reakcji na zakaz Sobieskiego postanowił szukać pomocy u samego Józefa I Habsburga⁵⁹. Po raz kolejny prosił o zapewnienie katolikom nowego kościoła lub powtórny zwrot kościoła farnego, argumentując, że oławskim ewangelikom do gwarantowanej Ugodą altransztadzką wolności wyznania nie są potrzebne dwa kościoły⁶⁰.

57 K. Gebauer, *Schlesischer Adel im Spätbarock. Nach Tagebüchern des Grafen Otto Wenzel von Nostitz, Landeshauptmanns von Breslau*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte (und Alterthum) Schlesiens”, t. 68, 1934, s. 140–141.

58 K. Piwarski, *Królewicz Jakub Sobieski w Oławie*, Kraków 1939, s. 54–55. Korespondencja dotycząca tej konkretnej sprawy pochodzi z listopada/grudnia 1709 roku, ale z kontekstu wynika, że nie był to odosobniony przypadek. Jakub w każdym razie stanowczo odpierał zarzuty magistratu.

59 Nie jest znany dokładny czas odmowy korzystania z kaplicy ani data apelu księdza Tichego do cesarza. Biorąc pod uwagę treść skargi Sobieskiego i sumując czas potrzebny na dostarczenie korespondencji między Oławą, Wrocławiem i Wiedniem oraz formalności z tym związane, można przypuszczać, że był to przełom lipca i sierpnia (okres zniw). Odpowiedź z Wiednia zaadresowaną 21 sierpnia 1708 roku do Urzędu Zwierzchniego we Wrocławiu przesłał księdzu Tichemu w imieniu cesarza kanclerz i radca Johann Adrian von Plenken dnia 30 sierpnia 1708 roku, Tichy list otrzymał 7 września 1708 roku. AAWr, sygn. Va 3, *Annales seu acta parochiae divi Mauritii (...)*, fol. 74–76.

60 Tj. kościół farny i kościół polski, który zdaniem księdza od ponownego otwarcia przez ewangelików w końcówce 1707 roku był i tak sporadycznie używany: „dann eine schon

Zmiana statusu kościoła św. Błażeja nie wchodziła w grę – byłoby to jawne złamanie warunków pokoju, cesarz z pewnością nie podjąłby takiego ryzyka. Zalecono więc odprawianie mszy w oławskim ratuszu, do czasu znalezienia i przygotowania odpowiedniego miejsca pod nowy kościół. Było to rozwiązanie wprowadzone już na początku 1708 roku w innych miastach księstwa⁶¹, którymi zarządzały katolickie rady miejskie, instalowane wraz z sukcesywnie prowadzoną rekatolizacją regionu⁶². Decyzja cesarza miała wyrażać zrozumienie dla stanowiska Jakuba i jego „sporów prowadzonych ze względu na niedogodności, które miały miejsce”, a rozwiązanie gwarantować „szacunek stosowny do jego statusu”.

Najwyraźniej innego zdania był ksiądz Tichy, czemu dał wyraz w pełnej żalu i niekrytego rozczarowania odpowiedzi. Tymczasowe przenosiny do ratusza nie rozwiązywały jego zdaniem dotychczasowych problemów, ponieważ oceniał, że ratusz oławski pomieści maksymalnie 300 wiernych, na domiar złego nie będzie tam możliwości śpiewu ani korzystania z dzwonów. Wieszczył „całkowitą ruinę katolicyzmu w oławskim okręgu” w sytuacji, gdyby nie udało się odzyskać kościoła farnego lub pozyskać nowego w zamian, i raz jeszcze apelował do Wikariatu Biskupstwa Wrocławskiego o posłuch dla swojej sprawy: „okazując żal z powodu zbliżającej się śmierci dusz, błagam, o co prosiłem”⁶³.

III

Nie wiemy jak i czy w ogóle ustosunkowano się do najważniejszego postulatu księdza Tichego, jednak kościół oławski we wskazanej przez niego lokalizacji nigdy nie powstał⁶⁴. Korespondencja księdza krążyła blisko pół roku między Oławą, Urzędem Zwierzchnim i Wikariatem Biskupstwa we Wrocławiu. Oba te urzędy znajdowały się wówczas w rękach jednej

wüst stehet, und sich derselben selten bedienen”, AAWr, sygn. Va 3, Annales seu acta parochiae divi Mauritii (...), fol. 76.

61 W Niemcy i Bieczynie, gdzie w przeciwieństwie do Oławy po roku 1707 nie było już żadnej świątyni katolickiej. W Brzegu katolicy mieli do dyspozycji oprócz kaplicy zamkowej pw. św. Jadwigi także wybudowany w 1700 roku kościół pw. św. Leopolda przy klasztorze o. Kapucynów, funkcjonowała także od 1681 roku misja jezuicka. Więcej w: A. Peszko, *Wieża wiary. Rzecz o stosunkach wyznaniowych Brzegu od II połowy XVIII do końca XIX wieku*, Brzeg 2008, s. 21–31.

62 W Oławie wymiana w pełni ewangelickiej rady miejskiej na katolicką zajęła 12 lat – od 1688 do 1700 roku.

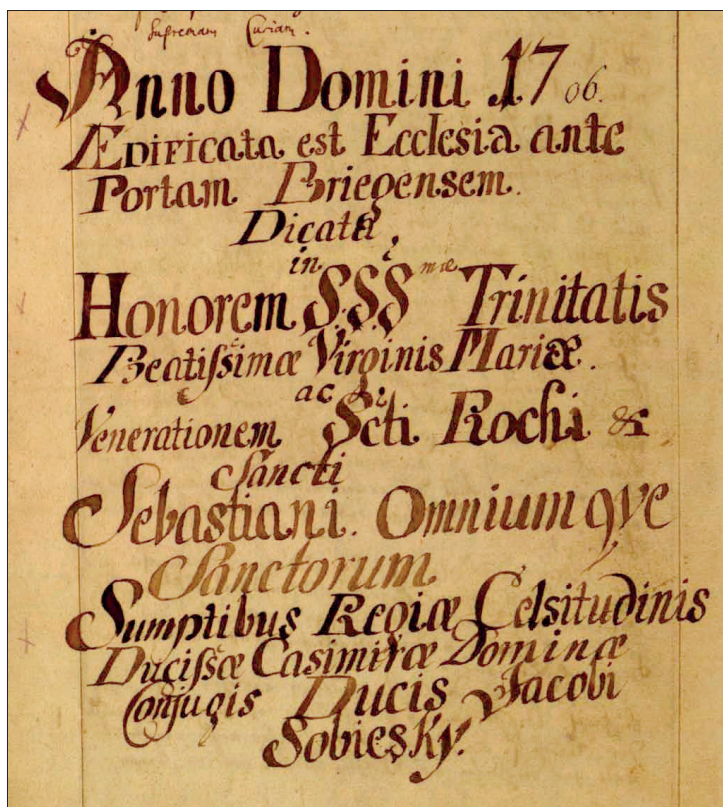
63 AAWr, sygn. Va 3, Annales seu acta parochiae divi Mauritii (...), fol. 81.

64 Pozostałe propozycje władze cesarskie wzięły pod uwagę nieco później, przy ustalaniu kwot wynagrodzenia dla księży i pracowników kościelnych w ramach tzw. „Kuracji józefińskiej” w roku 1710. Administrator oławski otrzymał 500 talarów, wszyscy pozostali księża nowo utworzonych parafii po 300 talarów. Kilka lat później powstały także dwa inne proponowane przez księdza Tichego kościoły w okręgu oławskim – w sąsiadujących z wsią Gać Psarach (1712) i w Minkowicach (1716), w: J. Soffner, *Die Altranstädter Convention (1707) und die Kaiser Josephinische Pfarrfundation für Schlesien (1710)*, Breslau 1898.

osoby, Franza Ludwiga von Pfalz-Neuburga, prywatnie brata Jadwigi Elżbiety Sobieskiej. Ostatecznie to właśnie królewiczowa przejęła inicjatywę i doprowadziła do powstania nowego kościoła, jednak bez dodatkowych źródeł informacji ciężko definitywnie przesądzić, jakie motywacje zażyły na jej decyzji. Czy była to tylko prywatna intencja dziękczynna (utrwalona w dotychczasowej historiografii kościółka), czy raczej reakcja na dynamiczną sytuację wyznaniową Oławy, wzmocnioną dodatkowo groźbą pandemiczną⁶⁵? Obie te motywacje nie stoją w sprzeczności i być może wzajemnie się wzmacniały. Mniej wątpliwości budzi datowanie – upór lokalnego księdza, ograniczona przestrzeń kaplicy zamkowej Sobieskich, brak możliwości pełnego uczestnictwa katolików z Oławy i pobliskich wsi w mszach świętych – te okoliczności i wydarzenia ogniskują się około połowy roku 1708, wskazując ten najbardziej prawdopodobny moment rozpoczęcia budowy nowego kościoła, znanego do dziś jako św. Roch. Inwestycja zrealizowana została w napiętym okresie wzajemnych sporów i w przyspieszonym, budżetowym trybie – być może dlatego zachowało się tak niewiele dokumentów z jej przebiegu. Jednym z tych najwcześniejszych świadectw jest nieomawiana do tej pory w literaturze notatka w kronice parafii Trójcy św. w Oławie⁶⁶ (il. 4), przypominająca inskrypcję fundacyjną bądź projekt (?) niezachowanego kartusza:

Anno Domini 17 06 / Aedificata est Ecclesia ante / Portam Brigensem / Dicata, / in /Honorem SSSmie Trinitatis / Beatissima Virginis Mariae. /ac /Venerationem S'cti Rocha & / Sancti / Sebastiani. Omnium que / Sanctorum / Sumptibus Regiae Celsitudinis / Ducissae Casimirae Dominae / Conjugis Ducis Jacobi / Sobiesky⁶⁷.

- 65 Wzajemny związek tych wszystkich czynników po raz pierwszy sformułował ksiądz Josef Wahlich, ostatni przedwojenny proboszcz parafii oławskiej. W krótkim wpisie wspominkowym napisał: „An jene bewegte Zeit erinnert die Rochuskapelle vor dem ehemaligen Brieger Tor und die Johann Nepomuk Figur an ihrem Eingang [...] An die Stelle der so schnell wieder aufgehobenen Ohlauer Pfarrei trat 1710 eine sogenannte Josefinische Kuratie, wie sie Josef I. mehrfach für schlesische Orte stiftete [...] Der Gottesdienst wurde wieder in die Schlosskapelle verlegt, die zur Zeit des Prinzen Jakob ein sehr festlicher Raum war. Sie konnte den wachsenden Zustrom kaum fassen, und der Prinz hatte nicht wenig Angst, dass ihm das Volk vom andern Oderufer in heißer Sommerzeit einmal die Pest ins Schloss einschleppen könnte.”; J. Wahlich, *Die katholische Stadtpfarrkirche*, w: *Ohlauer Heimatbuch*, red. K. Buschbeck, Goslar 1950, s. 34.
- 66 Acta Sacelli Arcis Olaviensis – Kronika Parafii pw. Świętej Trójcy w Oławie, fol. 76. Wpis poprzedza pismo z 1696 roku, a następuje po nim notatka z 1710 roku. [Za udostępnienie skanu kroniki dziękuję Pani Ninie Kordys, Dyrektor Powiatowej i Miejskiej Biblioteki Publicznej w Oławie, oraz Panu dr. Tomaszowi Gałwiazkowi, który zainicjował wykonanie skanu. Aktualne miejsce przechowywania kroniki nie jest znane.]
- 67 Tłum. z łac.: „W Roku Pańskim 17 06 przed Bramą Brzeską zbudowano kościół dedykowany ku czci Trójcy Świętej, Najświętszej Marii Panny oraz kultu Świętego Rocha, Świętego Sebastiana i wszystkich Świętych. Na koszt Królewskiej Wysokości Księżnej Kazimiery żony Księcia Jakuba Sobieskiego”.

il. 4

Inskrypcja fundacyjna
w kronice parafii
pw. św. Trójcy w Oławie,
przed 1710

Wpis ten jest zaskakujący z kilku powodów. Okazuje się, że pierwotnie Święty Roch nie był ani jedynym (planowanym?), ani głównym patronem kościoła. Przy dacie „1706” zwraca uwagę sposób zapisu – oryginalne są jedynie dwie pierwsze cyfry „17”, dwie ostatnie „06” zostały dopisane wtórnie, inną ręką. Największe zaskoczenie budzi niejednoznaczna postać fundatorki, przedstawiona jako połączenie dwóch osób i tytułatur – królowej Kazimiery Sobieskiej i królewiczowej Jadwigi Elżbiety. Czy był to celowy zabieg (a więc zupełnie do tej pory nieznany „oławski ślad” matki Jakuba, królowej Marysienki), a być może antycypacja przyszłej królewskiej tytułatury Elżbiety (która, jak wiemy nie doszła do skutku), czy po prostu pomyłka autora inskrypcji przy zapisie imienia żony Jakuba?

Argumentem za tym, że mamy po prostu do czynienia z pomyłką imion matki i żony Jakuba Sobieskiego jest kolejny szerzej nieznany dokument – dotyczący wizytacji biskupiej Oławy z 1719 roku⁶⁸. Zawarta tam krótka wzmianka już wprost i z poprawną tytułaturą wymienia Jadwigę Elżbietę Sobieską jako jedyną fundatorkę kaplicy pw. św. Rocha⁶⁹. Do-

68 AAWr, sygn. IIb 39, Visitatio ecclesiarum in Briga, Olavia, Lossen, Klein-Öls, Jauer, Bruswitz, Marienau, Ossig, Kaulwitz. 1719–1720, [Olavia die 17 Juny 1719 visitatori fol. 9–13f].

69 Tłum. z łac.: „Nie ma [proboszcz pod opieką] żadnego dołączonego kościoła, jest jednak za miastem kaplica ku czci świętych Rocha, Sebastiani, Karola, Franciszka Ksawerego,

wiadujemy się także o ówczesnym pełnym wezwaniu kościoła, które jednak dość szybko zostało zredukowane lub zapomniane.

Echa wpisu z kroniki (lub znajomość kartusza z analogiczną inskrypcją) odnotowujemy jeszcze w dziewiętnastym wieku u niemieckiego historyka Johanna G. Knie, który powieli ten sam charakterystyczny błąd w imieniu żony Jakuba Sobieskiego⁷⁰. Podobnie kronikarz oławski, który dodatkowo uzupełnił swój wpis o datę „1706”⁷¹. Również stojąca przed kościołem figura św. Jana Nepomucena w partii cokołu zawiera chronostych wskazujący na datę „1706”. Być może tu należy doszukiwać się początków narracji wiążącej akt uwolnienia Jakuba z niewoli saskiej z rokiem budowy kościoła, lecz jak wykazano powyżej – taka data budowy wydaje się zdecydowanie za wczesna.

Faktem jest, że pierwszy rachunek w miejskiej cegielni na 20 000 sztuk cegieł „na nową kaplicę budowaną przez królewską księżną” pochodzi dopiero z przełomu lipca i sierpnia 1708 roku⁷² i jest kolejnym bezpośrednim potwierdzeniem, że przedsięwzięciem kierowała Jadwiga Elżbieta. Z tego samego roku pochodzi odlany w Brzegu dzwon w sygnaturce⁷³, a cała budowa trwała co najmniej do końca roku 1709, o czym świadczą kolejne rachunki za cegły (w sumie 30 000 sztuk) i dachówki⁷⁴. W styczniu 1710 roku rejencja brzeska rozpatrywała prośbę gminy katolickiej o powiększenie przylegającego do kościoła cmentarza⁷⁵. Ostatnie, drobne prace wykończeniowe zakończyły się najprawdopodobniej w 1712 roku na przełomie lipca i sierpnia, a w grudniu postawiono

Ignacego i Antoniego Wielkiego, wzniesiona na koszt i dzięki staraniu najjaśniejszej księżny i królewiczowej Elżbiety. W kaplicy tej nabożeństwa celebrowane są dwukrotnie w roku, w święta świętych Rocha i Sebastiana, wraz z kazaniem i nieszporem”.

- 70 J. G. Knie, *Alphabetisch-statistisch-topograph. Übersicht der Dörfer, Flecken,... der königl. Preußischen...*, s. 890: „erbaut von Kasimira, der Gemahlin des poln. Prinzen Jacob Sobieski”.
- 71 APWr, AMO, sygn. 45, Chronik der Stadt Ohlau 1860–1869, fol. 12, 84: „die katholische begräbniss Kirche St. Rochus in der Grottkau – Brieger Vorstad; erbaut 1706 von Kasimira der Gemahlin des Polnischen Prinzen Jacob Sobiesky, der als Pfandes Herr von Ohlau, 1691–1734 hirer residirte. Patron fiscus”.
- 72 APWr, AMO sygn. 480, Der Stadt Ohlau Geldraytung 1708–1709, fol. 38: „Anno 1708 M. Jul. und August 20000 [Ziegeln] zu der neu erbauten Capella vor Ihro Hoheit die Konigl. Princessin allhiero”.
- 73 Karty ewidencji zabytków ruchomych kościoła św. Rocha z 1961 r. oraz 2000 r. nr DLN 000 000 031 878, WOUZ Wrocław.
- 74 APWr, AMO sygn. 480, Der Stadt Ohlau Geldraytung 1708–1709, fol. 39f: „Anno 1709 M. Jan. und Febr. 600 [Ziegeln] zu der neuen Capella”, fol. 41f: „1500 [Flachwerk] M. Sept und October 1708 zu der neuerbauten Capella”; APWr, AMO sygn. 481, Der Stadt Ohlau Geldraytung 1709–1710, fol. 39f: „Anno 1709 M. Sept. und Octobris. 9200 [Ziegeln] Zur neuen Capella vorm Brigist. Thor”.
- 75 APWr, AMO sygn. 481, Der Stadt Ohlau Geldraytung 1709–1710, „Anno 1710 den 10 Jan vor eine Konigl. Regierungs Resolution wegen zu erweiternden Catholischen Kirchhofes”.

il. 5

Kościół św. Rocha (Cathol.
Begräbnus Kirchel),
F. B. Werner, 1740–1759

drewniany krzyż przy kaplicy⁷⁶. Najwcześniejsze zachowane wizerunki kaplicy, autorstwa Friedricha Bernharda Wernera⁷⁷, mylnie sugerują, że budowla była w pełni murowana (il. 5). W rzeczywistości została wykonana w drewnianej konstrukcji szkieletowej (szachulcowej – wypełnionej gliną, bądź jako mur pruski – z wypełnieniem ceglanym) i tynkowanej od zewnątrz, co nadawało jej pozory masywności i maskowało oszczędny charakter inwestycji.

Argumentów za tym, że kaplica powstała w odpowiedzi na zaistniałą sytuację wyznaniowo-pandemiczną dostarcza także analiza funkcjonalno-przestrzenna obiektu. Kościół usytuowany poza granicami miasta dawał możliwość uczestnictwa w mszach mieszkańcom wsi po północnej stronie Odry bez konieczności przekraczania bram miejskich, na których obowiązywała kontrola paszportowa. Aby wejść na teren zamkowy do kaplicy Sobieskich, konieczne było przejście całego miasta w kierunku na północ, począwszy od zlokalizowanej na

76 APWr, AMO sygn. 484, Der Stadt Ohlau Geldraytung 1712–1713, fol. 41v: „Anno 1712 M. Jul. und August 200 [Ziege] Zur Capelle vom Briegl. Thore”, „Anno 1712 Mens. Nov. und Dec. 2 St. Eichen aus dem Ottager Vinckel, so zum Crucifix vonn Briegl. Thore bey die Capelle kommen”.

77 F. B. Werner, *Cathol. Begräbnus Kirchel. Topographia oder Prodomus Delineati Principatus Lignicensis, Bregensis et Wolaviensis una cum Principatu Trachenbergensi das ist Presentatio und Beschreibung derer Städte, Flecken, Clöster, Schlösser, Ritter Sitz und adlichen Häusern, Gärten, Kirchen, Dorfschaften der Fürstenthümer Lignitz, Brig und Wolau mit dem district des Fürstenthums Trachenberg durch viel Järige muhsame Reisen zusam getragen von F.B. Wernher*, rysunek piórkciem kolorowany, wymiary: 90 x 70 mm, daty cytowane w woluminie: 1740–1759, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów, nr inw. Ms 2o 17m, II, s. 403/Prawa.

południu Bramy Brzeskiej. Usytuowanie w jej pobliżu kościoła pełniącego rolę pomocniczą dla kaplicy zamkowej było zatem logiczne i uzasadnione. Ponadto kościół gabarytem zbliżony był do kaplicy zamkowej i wydaje się – sporo za duży jak na kaplicę cmentarną oraz w stosunku do całego terenu cmentarza, na którym go wybudowano. Co prawda tak tytułują go już pierwsze znane wizerunki kościoła z połowy osiemnastego wieku autorstwa F. B. Wenera („Cathol. Begräbnus Kirchel.”), ale uważna obserwacja tych grafik prowadzi do wniosku, że być może w początkowym okresie kościół nie był pomyślany jedynie jako kaplica cmentarna. Jeżeli wejście zlokalizowane było, zgodnie z rysunkami F. B. Wenera, na północnej ścianie kruchty⁷⁸ (zatem od strony traktu przy fosie, a nie na głównej osi budynku), to kondukt żałobny musiałby wykonywać dość skomplikowane logistycznie manewry w niewielkim pomieszczeniu, wychodząc ostatecznie z kaplicy na trakt, a nie na teren cmentarza położonego po przeciwnej stronie budynku (il. 6).

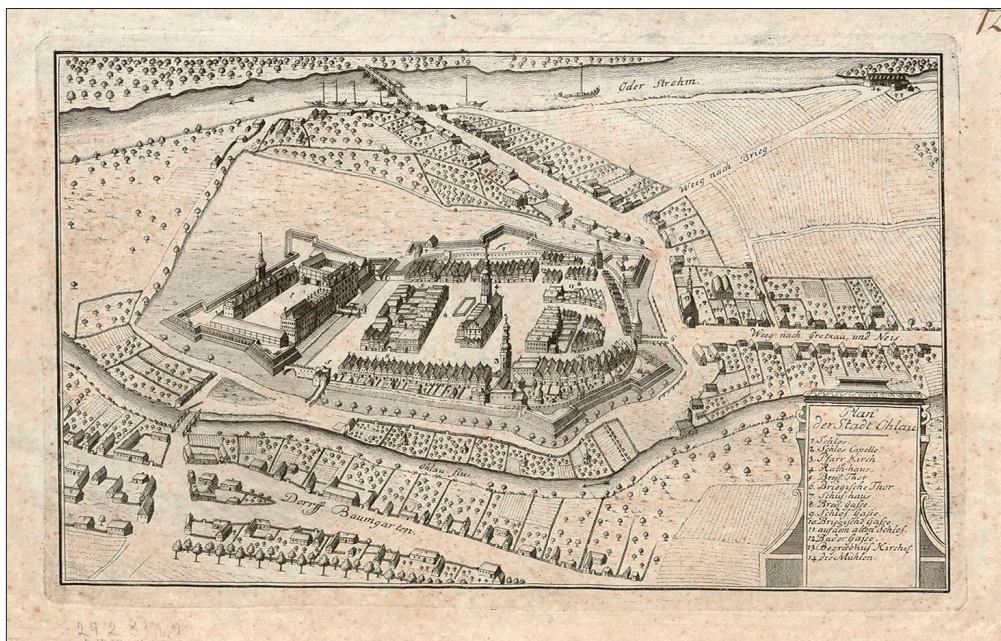
W momencie budowy kościółka zakończył się dotychczasowy zwyczaj pochówków co bardziej zasłużonych mieszczan, ich krewnych i członków dworu Sobieskich w kaplicy zamkowej⁷⁹, a czytelnym świadectwem swoich czasów – swego rodzaju „popandemiczną” pamiątką – jest osoba patrona, opiekuna chorych na dżumę. Niestety nie dysponujemy bardziej szczegółową wiedzą, w jaki sposób kościół św. Rocha przysłużył się społeczności oławskiej w tym początkowym wymagającym okresie i czy faktycznie spełnił swoją rolę. Czy był wystarczająco obszerny, aby odciążyć i w pełni zastąpić kaplicę zamkową? Z pewnością nie, czego dobitnym świadectwem jest zapis w testamencie Jakuba Sobieskiego z 12 lutego 1710 roku⁸⁰. Królewicz zapisał w nim 20 000 florenów na budowę zupełnie nowego kościoła Niepokalanego Poczęcia, jednak do realizacji nie doszło, a zapisu brak w kolejnej wersji testamentu Sobieskiego⁸¹. W drugiej połowie 1710 roku następca księdza

78 F. B. Werner, *Plan der Stadt Ohlau*, post. 1740 r., Mdz., 17,9 x 29,2 cm, orientacja wschodnia, plan perspektywiczny, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Zbiorów Kartograficznych, *Atlas Machnizkich*, t. V.

79 Ostatnie trzy osoby pochowane w kaplicy zamkowej to: 1708.01.29 Franz Andreas, syn katolickiego burmistrza Oławy Wilhelma Daniela Ehingera; 1708.05.29 córka dworskiego krawca Jacoba Klepela; 1708.07.03 Johan George Joseph, syn Georga von Lauersa, buchaltera kasy ziemskiej Weichbildu oławskiego; na podstawie ksiąg metrykalnych parafii pw. Trójcy św. w Oławie, AAWr, Katholische Kirche Ohlau – Tote, 1685–1743.

80 Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Dział rękopisów, sygn. 3802/II, Materiały i notatki Stanisława Przyłęckiego dotyczące Jakuba Sobieskiego kasztelana krakowskiego i rodziny Sobieskich, pol., łac. XIX w. K. 42. Mf BN. („Testament królewicza Jakuba, syna Jana III w Oławie 1710 r. 12 lutego własnoręczny z podpisem i pieczęcią”, fol. 32); W. Roszkowska, *Oława królewiczów Sobieskich. Wydanie...*, s. 72.

81 *Ibidem*, Oława, 17 grudnia 1717, fol. 35–39.

il. 6

Plan perspektywiczny miasta
Oławy (kościół św. Rocha
pod nr 13), F. B. Werner,
ok. 1740/1750

Tichego, ksiądz Karol Rzeczkowski, objął oławską kurację funkcjonującą na powrót w kaplicy zamkowej, a wspomniana wcześniej wizytacja biskupia z 1719 roku sugeruje, że już w parę lat po budowie kościołek użytkowany był sporadycznie. Potrzeba remontu i rozbudowy kaplicy zamkowej pojawiła się prędko, bo w drugiej połowie lat dwudziestych osiemnastego wieku⁸². Zwieńczona została budową zupełnie nowego kościoła na miejscu dawnych zabudowań zamkowych dopiero jednak sto lat później⁸³.

IV

Za *Post Scriptum* niech posłużą wydarzenia do tej pory zupełnie nieznane, z drugiej połowy osiemnastego wieku, gdy kościół św. Rocha od dłuższego czasu znajdował się już w katastrofalnym stanie technicznym. W 1783 roku, a więc niespełna 75 lat od momentu budowy, zaprzestano odprawiania w nim nabożeństw. Trzy lata później, w sierpniu 1786 roku rada miasta zamknęła grożący zawaleniem budynek i w obawie

82 APWr, AMO sygn. 2857, Acta des Magistrats zu Ohlau betreffend Acta Camera von der Restauration der Ohlauschen kathol. Schlosscapelle, 1727.

83 APWr, AMO sygn. 2552, Kostenanschlag über die Erbauung einer katholischen Kirche zu Ohlau 1750–1800; APWr, AMO sygn. 2858, Acta des Magistrats zu Ohlau betreffend katholischen Kirchen und Schulsachen in Ohlau, Bau und Reparaturen der Gebäude 1801; APWr, AMO sygn. 2481, Akta betreffend dem Bau einer katholischen Kirche vol. III 1818; APWr, AMO sygn. 2477, Akten betreffend die Züchtigkeit der Mauern den mittleren und hinteren Teiles des Schlosses behufs der Einrichtung einer Kirche 1830–1831; APWr, AMO sygn. 2478, Akten betreffend die käuflicher Überlassung des mittlern und alten Schloss Gebäudes an das behufs Einrichtung eines katholischen Kirche 1830–1847.

o bezpieczeństwo mieszkańców wystosowała do ówczesnego kuratora oławskiego Franza Balthasara⁸⁴ napomnienie, w którym nakazano kościół naprawić, bądź całkowicie wyburzyć. Zastosowanie konstrukcji iglastej i szczelne jej zamknięcie pod tynkiem spowodowało szybkie butwienie drewna i doprowadziło budowlę do utraty stabilności. Niewiele brakowało, a podjęto by decyzję o rozbiórce. Za sprawą zdecydowanego sprzeciwu oraz dzięki uporowi i inicjatywie księdza Balthasara udało się zorganizować potrzebne środki, a także zaangażować do pomocy mieszkańców miasta i okolicznych wsi.

Projekt budowlany sporządzony przez sąsiada księdza, miejscowego ewangelickiego murarza Dionizego Riedelbacha, zakładał rozbiórkę ścian zewnętrznych i zastąpienie ich murem ceglanym, wymiany wymagało również poszycie dachu. Stan techniczny więźby dachowej, stropu i empory oceniono pozytywnie i zdecydowano o ich zachowaniu. Koszt prac oszacowano na kwotę 888 talarów i 27 groszy śląskich. W styczniu 1787 roku kosztorys został przedstawiony władzom kościelnym i świeckim – Generalnemu Wikariatowi Biskupstwa Wrocławskiego i Urzędowi Kamery Królewskiej. 28 stycznia przystąpiono do ratowania kościółka. Cieśla Johann Koschara wraz z trzema czeladnikami (Quaderle, Steinhof, Schumann) zbudował rusztowania podpierające więźbę, a 11 kwietnia 1787 roku rozpoczęły się prace murarskie pod kierownictwem Dionizego Riedelbacha. W trzy dni rozebrano starą elewację aż do fundamentów, które szczęśliwie okazały się wystarczająco głębokie i wymagały jedynie poszerzenia. Szczegółowa relacja z przebiegu prac, spisana przez księdza Franza Balthasara⁸⁵, częściowo uzupełnia także naszą skromną wiedzę na temat pierwotnego kościoła stawianego przez Jadwigę Elżbietę Sobieską.

Dowiadujemy się między innymi o istnieniu krypty grobowej, którą w toku prac remontowych z roku 1787 rozebrano, uzyskując dodatkowe 30 000 cegieł. Ze sporządzonego 12 sierpnia 1788 roku podsumowania poniesionych wydatków wynika⁸⁶, że koszty przebudowy udało się zredukować do kwoty 740 talarów i w sumie zużyto m.in.: 70 000 cegieł, 100 beczek wapna, ponad 50 wozów piachu, 210 kop dachówek. Stolarz Johann Jacob Wagner naprawił 3 stare ramy okienne i dorobił 3 nowe, a także wykonał 12 nowych ław. Rachunki sugerują także, że

84 Urodzony w Piskorzewie (Peiskerau) pod Oławą, od roku 1764 kurator oławski, zmarł na chorobę płuc 23 marca 1799 roku w wieku 66 lat, został pochowany przy kościele św. Rocha. „Katholisches Kirchen-Blatt Pfarrei Ohlau”, t. 11, Ohlau 1937, nr 2, s. 6.

85 Acta Sacelli Arcis Olaviensis – Kronika Parafii pw. Trójcy św. w Oławie, fol. 117–124 (wpis zatytułowany: „Pro Perpetua Rei Memoria – Kirchel St. Rochus BMP”), oraz wzmianka w: APWr AMO, sygn. 45, Chronik der Stadt Ohlau 1860–1869, fol. 84.

86 AAWr, sygn. XI, Akta Parafii i miejscowości – Ohlau; II Rechnung über Die erforderliche gewesene Kosten, zum bau der Kirche St. Rochus, vor dem Brieger Thore zu Ohlau in anno 1787.

już wówczas istniał zachowany do dziś układ kompozycyjny prezbiterium – z centralnie umieszczonym obrazem *Zwiastowanie* w płycinie na tylnej ścianie i dwiema figurami świętych w bocznych niszach – do ich precyzyjnego rozmieszczenia w murze zapewne posłużyły zamówione również u stolarza Wagnera 2 szablony stolarskie – duży (na obraz) i mały (na symetryczne wnęki pod rzeźby). Usunięto także komunikacyjny mankament pierwotnego projektu, lokalizując główne wejście na osi przebudowanej kruchty, w miejscu wcześniejszego *oculusa* oraz wykonano istniejące do dziś na elewacjach lizeny i tynkowe obramienia okienne. Remont zakończono w grudniu 1787 roku, a 20 stycznia 1788 roku nastąpiło ponowne otwarcie i poświęcenie kościoła za zgodą Antona Ferdinanda von Rothkircha – sufragana wrocławskiego i administratora pruskiej części diecezji wrocławskiej.

Odbudowę zrealizowano dzięki lokalnym rzemieślnikom, zaangażowaniu mieszczan i mieszkańców okolicznych wsi, a pamiątką po jej inicjatorze miał być chronostych umieszczony we wnętrzu kościoła o treści „Posteris pro notitia sub Curato Balthasar ita sum restaurata, prout non fui adificata”.

Po inskrypcji nie ma dziś śladu i tylko za sprawą pamiątkowego wpisu w oławskiej kronice parafialnej oraz dzięki zachowanym rachunkom wiemy, że taki remont miał miejsce. Pozostaje mieć nadzieję, że dla przedsięwzięcia realizowanego przez królewiczową Jadwigę Elżbietę Sobieską także istnieją wciąż nieodkryte dokumenty, które pozwolą precyzyjniej zrekonstruować historię powstania kościółka św. Rocha w Oławie.

BIBLIOGRAFIA

Źródła rękopiśmienne:

Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Akta Miasta Oławy (APWr AMO)
 sygn. 39 Urbarium 1691;
 sygn. 42 Chronik 1627–1750;
 sygn. 45 Chronik der Stadt Ohlau 1860–1869;
 sygn. 469 Der Stadt Ohlau Geldraytung 1697–1698;
 sygn. 480 Der Stadt Ohlau Geldraytung 1708–1709;
 sygn. 481 Der Stadt Ohlau Geldraytung 1709–1710;
 sygn. 484 Der Stadt Ohlau Geldraytung 1712–1713;
 sygn. 2857 Acta des Magistrats zu Ohlau betreffend Acta Camera von der Restauration der Ohlauschen kathol. Schlosscapelle, 1727.

Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu (AAWr)
 sygn. Ilb 39 Visitatio ecclesiarum in Briga, Olavia, Lossen, Klein-Öls, Jauer, Bruswitz, Marienau, Ossig, Kaulwitz, 1719–1720;
 sygn. Ilb 151 Visitatio archidiaconalis de clementissimo Serenissimi et Reverendissimi Principis ac Domini Domini Francisci Ludovici (...) in Ducatibus:

- Vratislaviensi, Brigensi et respective Münsterbergensi instituta et peracta. 1706;
- sygn. VIc 4 Consignation aller und jeder Privilegien, so die Stadt Olaw sambt ihren bayden Dörfern Baumgarten und Zedlitz hat und selbige in der fürstlichen Briegischen Cantzeley zu finden.;
- sygn. Va 3 Annales seu acta parochiae divi Mauritii in suburbio Wratislaviae post portam Ohlaviensem;
- sygn. XI Akta Parafii i miejscowości – Ohlau; Zustand der Katholiken nach der Altranstädter Konvention 1707–1708;
- sygn. XI Akta Parafii i miejscowości – Ohlau; II Rechnung über Die erforderlich gewesene Kosten, zum bau der Kirche St: Rochus, vor dem Brieger Thore zu Ohlau in anno 1787.

Księgi metrykalne parafii pw. Trójcy św. w Oławie.

Pozostałe:

Acta Sacelli Arcis Olaviensis – Kronika Parafii pw. św. Trójcy w Oławie.

Opracowania:

- Bericht des Provinzial-Konservators der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien über die Tätigkeit vom 1. Januar 1905 bis 31. Dezember 1906 erstatet an die Provinzial-Kommission zur Erhaltung und Erforschung der Denkmäler Schlesiens*, Breslau 1907, s. 31.
- Bittner E., *Die Ohlauer Rochuskapelle 275 Jahre alt*, „Heimatblatt für die Kreise Strehlen, Ohlau”, 1982, nr 1, s. 10.
- Boysen A., *Fragmente der Geschichte Ohlaus*, „Ohlauer Kreis-Blatt”, 1828–1830, nr 1–26.
- Boysen A., *Fragmente der Geschichte Ohlaus*, „Quellen und Darstellungen zur Geschichte des Kreises und der Stadt Ohlau”, z. 1, 1995, s. 78.
- Conrads N., *Die Durchführung der Altranstädter Konvention in Schlesien 1707–1709*, Köln 1971.
- Conrads N., *Książęta i stany. Historia Śląska 1469–1740*, Wrocław 2006.
- Ehrhardts S. J., *Presbyterologie des Evangelischen Schlesiens*, Liegnitz 1782, t. 2, s. 9–10, 196.
- Engelbert K., *Kirchliche Visitationsberichte aus dem Jahre 1706*, „Unser Schlesien”, dodatek do „Ohlauer Kreis – u. Stadtblatt”, 1930, nr 22.
- Feit P., *Jacob Ludwig Sobieski, Prinz von Polen, Pfandherr von Ohlau*, Sonderabdruck aus der „Zeitschrift des Vereins für Geschichte (und Alterthum) Schlesiens”, t. 26, 1892, s. 165–195.
- Gebauer K., *Schlesischer Adel im Spätbarock. Nach Tagebüchern des Grafen Otto Wenzel von. Nostitz, Landeshauptmanns von Breslau*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte (und Alterthum) Schlesiens”, t. 68, 1934, s. 140–141.
- Grajewski G., *Między sztuką a polityką. Ochrona zabytków na Dolnym Śląsku w czasach III Rzeszy*, Wrocław 2014, s. 119.
- Günther H., *Kreis und Stadt Ohlau in Schlesien 1521–1740*, Iserlohn 1988, s. 70.

- Jungnitz J., *St. Zoerard und das Hospital in Ohlau*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte (und Alterthum) Schlesiens”, t. 50, 1916, s. 57–67.
- Katalog zabytków sztuki w Polsce. Powiat olawski*, red. E. Kołaczekiewicz, Warszawa 2013, s. 148–149.
- „Katholisches Kirchen-Blatt Pfarrei Ohlau”, t. 11, 1937, nr 2, s. 6.
- Knie J. G., *Alphabetisch-Statistisch-Topographische Uebersicht aller Dörfer, Flecken, Städte und andern Orteder Königl. Preuss. Provinz Schlesien*, Breslau 1830, s. 987.
- Knie J. G., *Alphabetisch-statistisch-topographische Uebersicht der Dörfer, Flecken, Städte und andern Orte der Königl. Preuss. Provinz Schlesien: nebst beigefügter Nachweisung von der Eintheilung des Landes nach den Bezirken der drei königlichen Regierungen, den darin enthaltenen Fürstenthümern und Kreisen, mit Angabe des Flächeninhaltes, der mittlern Erhebung über die Meeresfläche, der Bewohner, Gebäude, des Viehstandes usw.* – 2. verm. u. verb. Aufl., Breslau 1845, s. 890.
- Lorinser C. I., *Die letzte Pest in Schlesien 1708–1713*, w: *Die Pest des Orients. Wie sie entsteht und verhütet wird*, Berlin 1837, s. 437.
- Lucae F., *Schlesische Fürsten-Krone Oder Eigentliche, warhaffte Beschreibung Ober- und Nieder-Schlesiens [...]. Also auch insonderheit Von Den Fürstenthümern Lignitz, Brieg und Wohlau*, Frankfurt am Main 1685.
- Lucae F., *Schlesiens curieuse Denkwürdigkeiten: oder vollkommene Chronica von Ober und Niederschlesien*, Frankfurt am Main 1689.
- Mandziuk J., *Katalog ruchomych zabytków sztuki sakralnej w Archidiecezji Wrocławskiej*, t. 1, Wrocław 1982, s. 62.
- Matwijowski K., *Z dziejów protestantyzmu w Oławie*, w: *Studia z dziejów Oławy*, red. *idem*, Wrocław 1985, (Acta Universitatis Wratislaviensis, nr 829), s. 41–44.
- Mohaupt J. G., Winter, *Geschichtliche und statistische Nachrichten von der Stadt Ohlau, wie solche an der evang. Pfarrkirche in den Thurmknopf gelegt worden sind. 1. Ohlau's Denkwürdigkeiten bis 1804, 2. Fortges. kirchl. u. städtische Chronik vom Jahre 1805 bis 1836*, Brieg 1837.
- Muła A., *Johann Claessens z Antwerp. Nadworny malarz biskupa Franciszka Ludwika von Neuburg*, „Dzieła i Interpretacje”, t. 7, 2002, s. 204–211.
- Oława. Studium historyczno-urbanistyczne*, t. 2, oprac. M. Frankowska *et al.*, Wrocław 1987, maszynopis, Archiwum Narodowego Instytutu Dziedzictwa Oddział Terenowy we Wrocławiu.
- Oława. Zarys monografii miasta*, red. K. Matwijowski, Wrocław–Oława 2004, s. 217–218.
- Pater J., *Schematismen des Fürstenbistums Breslau 1724 und 1738*, Köln 1994, (Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands, t. 26), s. 77.
- Peszko A., *Wieże wiary. Rzecz o stosunkach wyznaniowych Brzegu od II połowy XVIII do końca XIX wieku*, Brzeg 2008, s. 21–31.
- Piawski K., *Królewicz Jakub Sobieski w Oławie*, Kraków 1939, s. 54–55.
- Quester H., *Predigergeschichte des Kirchenkreises Ohlau in Schlesien*, „Jahrbuch für Schlesische Kirchengeschichte”, t. 76–77, 1997–98, s. 369–384.

- Quester H., *Zur Geschichte der protestantischen Kirchen in Ohlau/Schlesien, w: Erinnertes Erbe. Beiträge zur schlesischen Kirchengeschichte. Festschrift für Christian – Erdmann Schott*, Herrnhut 2002, s. 77–78.
- Roszkowska W., *Olawa królewiczów Sobieskich*, Wrocław 1968, s. 82–83.
- Roszkowska W., *Olawa królewiczów Sobieskich. Wydanie przejrane i zaktualizowane*, Wrocław 1984, s. 72.
- Rößler R., *Urkunden Herzogs Ludwig I. von Brieg*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte (und Alterthum) Schlesiens”, t. 11, 1872, s. 429–462.
- „Schlesisches Kirchenblatt” 1862, nr 13, s. 145–149; 1862, nr 14, s. 157–161; 1862, nr 15, s. 169–174.
- Schulz G., *Festschrift zur Erinnerung an die Rückgabe unserer Pfarrkirche am 7. Dezember 1707*, Iserlohn 1962.
- Seredyński, P.G., Seredyński M., „Gazeta Powiatowa – Wiadomości Oławskie” 2022.07.21 nr 29; 2022.07.28 nr 30; 2023.12.21 nr 51.
- Skrzypietz A., *Królewscy synowie – Jakub, Aleksander i Konstanty Sobiescy*, Katowice 2011, s. 405–442.
- Soffner J., *Die Altranstädtsche Convention (1707) und die Kaiser Josephinische Pfarrfundation für Schlesien (1710)*, Breslau 1898.
- Soffner J., *Die Kirchen – Reduktionen in den Fürstentümern Liegnitz – Brieg – Wohlau nach dem Tode des Herzogs George Wilhelm*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte (und Alterthum) Schlesiens”, t. 20, 1886, s. 121–157.
- Śląsk, z. 12, *Olawa*, oprac. M. Chorowska et al., Wrocław 2015, (Atlas Historyczny Miast Polskich, t. 4), s. 17.
- Tomkiewicz W., *Weduty polskie z Albumu J. R. Storna*, „Rocznik Historii Sztuki”, t. 3, 1962, s. 271.
- von Velsen D., *Die Gegenreformation in den Fürstentümern Liegnitz-Brieg-Wohlau: Ihre Vorgeschichte und ihre Staatsrechtlichen Grundlagen*, Leipzig 1931, (Quellen und Forschungen zur Reformationsgeschichte, t. 15), s. 262–288.
- Wahlich J., *Die katholische Stadtpfarrkirche*, w: *Ohlauer Heimatbuch*, red. K. Buschbeck, Goslar 1950, s. 34.
- Wissmach E., *Die Stadt Ohlau und ihre Umgebung*, Ohlau 1929, s. 18.
- Zimmermann F. A., *Beiträge zur Beschreibung von Schlesien*, t. 1–2, Brieg 1783, s. 29.

Inne:

- Karta Ewidencyjna Zabytków Architektury i Urbanistyki – Katolicki kościół cmentarny, obecnie Rzymsko-katolicki kościół pomocniczy pw. św. Rocha, 2001, oprac. części tekstowej: A. Dobrzyniecki, P. Oszczanowski.
- Karty ewidencji zabytków ruchomych kościoła św. Rocha z 1961 r. oraz 2000 r., Archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków we Wrocławiu, opr. Maria Łyjek (11.11.1961), M. Jędrzejczak (8.10.1968), Ewa Sawińska (10.05.2000).

- s. 428 Kościół św. Rocha, widok zewnętrzny, 1930
Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Zbiór ikonograficzny; Ohlau, Kreis Ohlau (Oława); sygn. 415 82/1868/0/134/415, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/en/jednostka/-/jednostka/30195705>
- s. 432 Panorama Oławy od strony przedmieścia grodkowskiego, J. R. Storn, 1661
Władysław Tomkiewicz, *Weduty polskie z Albumu J. R. Storna*, „Rocznik Historii Sztuki”, t. 3, 1962, s. 271.
- s. 433 Kościół św. Rocha, wnętrze, fot. Marianne Kirchner, ok. 1936/37
Fototeka IS PAN, nr inw. IS PAN R0000017250
- s. 443 Inskrypcja fundacyjna w kronice parafii pw. św. Trójcy w Oławie, przed 1710
- s. 445 Kościół św. Rocha (Cathol. Begräbnus Kirchel), F. B. Werner, 1740–1759
F. B. Werner, Cathol. Begräbnus Kirchel. Topographia oder Prodomus Delineati Principatus Lignicensis, Bregensis et Wolaviensis una cum Principatu Trachenbergensi das ist Presentatio und Beschreibung derer Städte, Flecken, Clöster, Schlösser, Ritter Sitz und adlichen Häusern, Gärten, Kirchen, Dorfschaften der Fürstenthümer Lignitz, Brig und Wolau mit dem district des Fürstenthums Trachenberg durch viel Järlige muhsame Reisen zusam getragen von F. B. Wernher. Rysunek piórkiem kolorowany, wymiary: 90 x 70 mm, daty cytowane w woluminie: 1740–1759. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu, Oddział Rękopisów, sygn. Akc. 1948/1094, s. 403/Prawa.
- s. 447 Plan perspektywiczny miasta Oławy (kościół św. Rocha pod nr 13), F. B. Werner, ok. 1740/1750
Mdz., 17,9 x 29,2 cm. Orientacja wschodnia, plan perspektywiczny. BUWr Oddział Zbiorów Kartograficznych, Atlas Machnizkich t. V <https://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/publication/28389/edition/37065>

MICHAŁ SEREDYŃSKI, PIOTR GRZEGORZ SEREDYŃSKI

<https://orcid.org/0009-0002-9416-5748>

Absolwenci Wydziału Architektury Politechniki Wrocławskiej, pasjonaci historii nowożytnej miasta Oławy i regionu. Aktualnie pracują nad monografią złotnictwa oławskiego XVII–XVIII wieku.

Kontakt: michal.seredynski@gmail.com

Opracowanie zostało wykonane w ramach prac własnych autorów.

